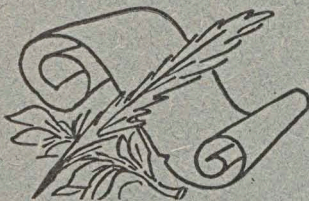

НОВИЙ ЛІТОПИС

THE NEW CHRONICLE

Ч. 13 Рік IV.

No. 13. Vol. IV.

Жовтень-грудень — 1964 — October-December

WINNIPEG, CANADA

НОВИЙ ЛІТОПИС

The NEW CHRONICLE

Квартальник суспільного життя,
науки й мистецтва

Social, Scientific
and Art Quarterly

Authorized as Second Class Mail by the Post Office Department,
Ottawa, and for Payment of Postage in Cash.

Ч. 13. Рік IV

Жовтень-грудень 1964

No. 13 Vol. IV

РЕДАКЦІЯ

Пропаша сила

„... а по мені розвіють з диким вітром оті сотки листочків, над якими я стільки мордувався... Отака наша доля й доля нашої еміграції!... А працювати все таки треба...”

Так писав український діяч, письменник і вчений Павло Богацький у листі з Австралії до свого старого друга в Америці, скаржившись, що „його писаннями ніхто не цікавиться”.*)

Ось така доля дорібку українського діяча, письменника й ученого! Вона є алегорією долі всієї української культури й науки...

Письменники й науковці, день-у-день важко працюючи в різних професіях, щоб заробити собі на прожиток, крім цього по вечорах і ночах працюють у ділянках української науки й культури, — працюють, хоч і знають, що по них залишиться ось що: з диким вітром розвіють оті сотні ніколи недрукованих рукописів, над якими вони стільки трудилися — мордувалися...

„А працювати все таки треба”...

Ініціатори журналу „Новий Літопис” саме й мали перед своїми очима цю понуру картину, — як дикий вітер суворих обставин несе в забуття багато цінних праць, що ними ніхто не цікавиться, і немає їх кому друкувати;

---

*) Це лист П. Богацького до інж. С. Зеркаля, датований в Австралії 20 березня 1956 р. (Інж. С. Зеркаль, „Павло Олександрович Богацький”. Газета „Наша Батьківщина” за 20. 8. 1964. Нью-Йорк).

і „Новий Літопис” оснований тільки тому, щоб хоч частині авторів дати можливість опублікувати принаймні коротші праці.

Ініціатори „Н. Л.” мали також на увазі еventуальне оснування „Бібліотеки Нового Літопису” для публікування більших творів з ланки науки, письменства й кращої публіцистики.

Ці пляни були будовані на „надії проти надії”, бо ж „працювати таки треба”.

Якщо б „Н. Л.” був органом будь-котрого угруповання — політичного, чи ісповідного, — то йому була б забезпечена фінансова база існування; але в такому випадкові в „Н. Л.” не могли б бути публіковані декотрі з цих творів, які в ньому були публіковані. „Н. Л.”, однак, є українським національним журналом надгрупового типу. Це дає можливість нашим національним авторам — без уваги на віроісповідні та групово-політичні різниці між ними — вільно висловлювати свої думки в усіх можливих царинах людських зацікавлень.

„Н. Л.” майже з самого початку свого існування почав отримувати від наших авторитетних учених листи з висловами признання й заохоти. Звичайно, признання треба записати не так на конто редакції „Н. Л.”, як перш за все на конто тих авторів, твори яких у „Н. Л.” були публіковані.

Згодом, як з боку співробітників „Н. Л.”, так і з боку читачів почали дедалі частіше напливати запити: чи не пора б „Н. Л.” переключити з квартального на щомісячне видання? І також дедалі більше авторів просять, щоб їхні статті з „Н.Л.” видавати брошуровими відбитками в серії „Бібліотеки Нового Літопису”. Скрипти деяких праць задовгі для журналу, отже їхні автори пропонують, щоб ці праці видавати в книжковій дормі — також у серії „Бібліотеки „Н. Л.”.

Хто свідомий того, в якій мірі тепер є невідрадним стан нашого національного культурного і наукового процесу, той не може не радіти тим, що є вартісні праці для друкування, і що їхні автори жертвують їх без гонорарів.

Але „Н. Л.”, на жаль, покищо не може бути переключений з квартального видання не тільки на щомісячне, а навіть на двомісячне. Ба, ще гірше — бо ще невідомо, як довго зможе „Н. Л.” утриматися взагалі, якщо його фінансова база не покращає.

При „Н. Л.” від самого початку його існування й досі працюють тільки дві особи, розуміється, — безплатно.

У „Н. Л.” є тільки 700 передплатників, крім цього, значне число примірників висилається безплатно бібліотекам, тим з науковців, які не спроможні платити, і також різним видавництвам шляхом обміну за їхні періодики.

Щоб оплатити кошти друкування й поштової пересилки, „Н. Літописові” потрібно 1000 передплатників, тобто на 300 передплатників більше, як у нього тепер є. Недостача цього числа передплатників призвела до майже хронічного заборгування на близько тисячі доларів, а українська друкарня також є в такому положенні, що не може дозволити собі на „люксус” з року на рік чекати на сплатення цього боргу.

Від того, чи прибуде 300 кінцевих нових передплатників, чи не прибуде, залежатиме дальша доля „Н. Л.”.

Подajući ці справи до відома прихильникам „Н. Л.”, маємо на увазі не тільки кампанію за збільшення числа передплатників, — бож ця справа могла б бути порушена десь на останньому місці, не в редакційній статті. Присвячуючи цій справі редакційну статтю, чинимо це тому, щоб залишити на майбутнє документ про положення не тільки „Н. Л.”, але всієї тієї частини української преси, що є понадгруповою й що спирається на сферу інтелектуалістів, а не на масового популярного читача.

Це буде один з документальних причинків для майбутнього дослідника в ділянці питання: як наше покоління дбало про українську науку й культуру, яку „розвівають з диким вітром”, — розвівають „оті сотки листочків”, над якими наші вчені й письменники стільки трудяться-мордуються, а немає їх де друкувати, щоб так зберегти їх для нащадків.

Якщо ж впродовж довшого часу не буде допливу української іміграції, то треба вважати, що тепер ми є свідками „золотого віку” української культури й науки в країнах поза Україною, бо ж тут маємо відносно чимале число „робітників пера” в ділянці української культури й науки. Але ці люди відходять від нас дедалі скорішими темпами, а нові сили не заступають їх. Отже українська спільнота повинна із свого боку зробити всі зусилля в тому напрямку, щоб узяти від тих „робітників пера” їхній культурний і науковий дорібок, тобто публікувати їхні праці, щоб популяризувати їх і передавати нащадкам, або хоч залишити на полицях архівів і бібліотек.

Наші люди кажуть тепер, що на це немає грошей... А в майбутньому їм доведеться сказати, що гроші вже є, але немає чого друкувати, бо немає кому працювати в ділянці української культури й науки.

Отже наші часи є тільки потенційно „золотою добою” української науки й культури поза межами України, бо практично це доба „пропашої сили”. Наша спільнота абсолютно нічого не зробила для того, щоб для тих сил, які тепер маємо в ділянці української культури й науки, створити обставини, пригожі для їхнього продуктивного самовиявлення.

Справжня трагедія є в тому, що наша спільнота навіть не свідома того, що вона сама засуджує себе на духове самогубство.

—o—

Л. Биковський

Звенигородська комерційна школа

Спогади з 1905—1912 рр.

(Закінчення)

Населення по селах навкруги м. Звенигородки було мішане. Воно складалося з селян, нащадків козаків і з асимільованих „меншостей” або „приходьків”. У деяких селах, як ось в одному на шляху від Звенигородки до с. Козацького, не було панських фільварків. Населення ж цього села, як пояснювали мені, складалося переважно з козацьких нащадків, тобто людей, що завжди були вільними.

По інших селах родини козацьких нащадків виділялися із загальної селянської маси своєю заможністю, незалежною поставою, порядністю та традиціями. У сусідньому с. Гусаковій жили того роду козацька родина Смоктіїв. Добродій Смоктій, в мої часи, літ під 40, середнього росту, поважного вигляду, приїздив у різних справах до мого батька. Зовнішнім виглядом скидався на „кулішевський тип”, з вусами додолю, завжди у вишиваній сорочці з зеленою або червоною стрічкою, в широких шараварах і чоботях. Мав на собі з доброго сукна чорну чемерку й смушкову шапку. Вони довго про щось гомоніли... Після його від'їзду батько розказував мені, що то був Смоктій з Гусакової, нащадок козацького роду. В його родині ще й досі переховуються козацькі традиції, та що Смоктій думає, при першій нагоді, відновити козацтво в Україні. Постать Смоктія завжди мене приваблювала, а до його задумів я ентузіастично приєднувався у своїх мріях. І справді з настанням лютневої революції 1917 року в колишній Російській імперії та з подумом волі в Україні, вже від квітня 1917 р., заходами Смоктія та його однодумців „Вільне Козацтво”, почавши з с. Гусакової, було в Україні відновлене. Цей рух захопив усю Звенигородщину й розпросторився по інших землях України. Але тут від початку сталася трагедія, що зустрічає майже всіх ідеалістів, коли їхні мрії здійснюються в житті.

Розвій „Вільного Козацтва” пішов у напрямку, який не відповідав, очевидно, задумам Смоктія. Тому він поволі відійшов від цієї справи, а на чоло „Вільного Козацтва” на Звенигородщині висунувся отаман Гризло, який походив з іншого села і вдача якого, очевидно, більше пасувала до обставин і вимог тодішнього часу.

З москалями нам доводилося мати найменше до діла тому, що їх у нашому ближчому середовищі не було. Священик в с. Залеському, вдівець, багатій і русофіл, іноді звертався до батька по дрова, бо лісу в його степовій околиці бракувало. Його син, студент, з настанням буревійної доби від 1917-18 рр., пішов у денікінську армію, і звідтіля, здається, не вернувся.

Натомість ми мали чимало клопоту зо священиком о. Бусигіним, чистокровним москалем, чорносотенцем, із Звенигородки. Він мав університетську освіту, був у сані священика, але ніколи не священнодіяв, а виконував різні обрусительні завдання по окраїнах колишньої Росії. Під ту пору він опинився на становищі директора новозаснованої Звенигородської Жіночої Гімназії. Був у силі віку, огрядного вигляду, голився і мав розпечену дружину з темпераментом; вони були бездітні. Отець Бусигін постійно був зайнятий в гімназії, а його дружина, від безділля, чи по своїй натурі, проводила час у залицяннях з різними знайомими. . . У тому числі ходив за нею й мій старший товариш по Комерційній Школі, Діжур, жидівського походження.

У своїй обрусительній діяльності о. Бусигін став чіплятися до моїх сестер-гімназисток, Софії та Галини, за недостатне, буцімто, знання російської мови. Одночасно в розмовах, з цього приводу, з батьками робив натяжки, що він, мовляв, перепрацьований, і потребує відпочинку на селі. Довелося запросити цього хабарника з дружиною на паротиждневу гостину у лісничівку в Приворотті. Вони були у нас двічі, виявилися нахабними і вибагливими, не згадуючи про те, що в їхній присутності треба було рахуватися з кожним словом і вчинком. Були тяжковатими для нас „гістьми”! Але після того сестри, на диво,

почали отримувати відзначення за російську мову, — отже ціль була досягнута!...

При тому ми пізнали студента, молодшого брата о. Бусигіна. Він згодом став нам у пригоді в підготовленні мени з грецької і латинської мов для можливого вступу в університет після закінчення Комерційної Школи.

З жидами ми мали тільки ділові взаємовідносини, продаючи щороку зерно й інколи сад, або полагоджуючи закупи й різні замовлення поза нашими околицями в м.м. Рижанівці, Звенигородці, або Тальному. По навколишніх селах жидів майже не було.

Винятком було моє приятелювання в клясі зо шкільним товаришем — Атласом, жидівського походження. Його батько мав невеличкого млина у Звенигородці. Хлопець ніколи поза містом не бував. Я запросив його, в порозумінні з батьками, на пароденну гостину в лісничівку. Атлас був вдоволений, все тут його дивувало й цікавило. Ми ходили по лісі й на дальші прогулянки. Між іншим, відвідали одну з лісових „шкілок”. Я йому показав малі деревця, що були вирощені з насіння різних порід дерев, що їх потім розсаджувалося по лісі. Коли дійшли, з черги, до жолудів, і він побачив маленькі, ще немічні, дубочки з них та довідався, що з часом вони виростуть у величаві й могутні дуби, то він тому не повірив, твердячи, що це неможливо, що би з жолудів виростали дуби. На всі мої докази він лише недовірливо хитав головою і відповідав, що я кепкую з нього! Ми тоді перейшли були з п'ятої в шесту клясу, і ботаніку вже мали поза собою! Він від'їхав до Звенигородка, дякуючи за гостину, і з переконанням, що я з нього глузував!...

Усі ці взаємини, події, виїзди й приїзди перепліталися серед буднів лісничівки постійною й сезонною працею в садку і в полі, призначеному нам, особливо у жнива та в молотьбу. Батьки у своїй дбайливості за дітей не дозволяли нам займатися фізичною працею, твердячи, що ми не призначені для того та наказуючи нам вчитися й відпочивати, бо вони й наймити є для того, щоб у майбутньому нам поводилося краще, ніж їм. . .

Я не погоджувався з цим, і постійно виломлювався з-під їхнього догляду й наказів, приглядаючись або беручи посильну участь у різних хатніх і польових роботах. У садку помагав збирати овочі з дерев, ягоди з кущів, в городі копати моркву, бараболю та червоні буряки й обрізувати їх. У полі згрібав збіжжя та пашню, пробував в'язати їх у снопи, подавав на гарби й їздив на тік, де вкладалися скирти.

Але особливою подією для всієї родини кожної осені була молотба. Батько винаймав машину-молотарку з Попівки на 2-3 дні, що перебивала пшеницю й пашню (овес, ячмінь, просо). Жито з годом молотили ціпами, бо солома була потрібна на кулі. Молотили кіньми у три пари, з погоничами. Від керату йшов вал з кулаками до маховика, що з машиною був сполучений шкіряним пасом. При ній працювали барабанщик, яким був власник машини і його помічник, поперемінно. По правій руці барабанщика був стіл, на який скидали снопи. Підручна дівка ножем розрізувала, і розстеляла сніп по столі, звідки барабанщик безперервно брав жмутами й сунув у барабан машини, що зі страшною швидкістю й галасом молотив всунуте. Солома струсом виходила з другого кінця машини на елеватор, який виносив її на стирту, де порядкували парубки. Полова з зерном падала на низ машини на інші струси й відходила геть, а зерно опадало далі й цюрком сипалося з боку машини в мішки. Воно не цілком було чисте, і в клуні дівчата провіювали його на ручних віялах. Після того зерно зсипали на купи, а як обсохло, то переносили в комору, або насипали в мішки, за вагою, на продаж.

В останньому випадку, вже від 1911-12 років, на зерновому ринку настали були великі зміни. Поруч пшениці, що йшла за кордон переважно через Одесу, зріс попит на горох. Ціни на нього росли вгору аж до 1,25 рубля й вище за пуд. Засів гороху, поруч з цукровим буряком, став витісняти інші польові культури. Жиди поспішно скуповували горох і відправляли його в Німеччину. Його вжи-

вали на масовий виріб консервів зо свинячим мясом. Це свідчило, як казали, про підготовку до війни!...

У молотьбі брали участь, крім барабанщиків, біля 20 робітників-парубків і дівчат. Працю виконували поспішно, в напруженні, щоб устигнути за машиною, яка молотила 30-35 кіп денно. Молотильникам мама з кухаркою на полудень варили борщ з м'ясом та частувала їх горілкою. Під час молотьби я був скрізь і при всьому...

До того роду господарських праць згодом дійшли з зарібкові. Лісництво, дбаючи про боротьбу зо шкідниками лісу, давало козакам дрібні виіагороди за нищення їх. На доказ вони приносили відтяти дзьоби, носи, тощо. Я, мавши рушницю, почав брати участь в цій нищівній діяльності, і так заробляв собі по кілька рублів на рік.

Коли я вже був у старших клясах, трапилася в праці маляра при значкуванні ревірів якась перерва. Тоді батько тимчасово доручив мені, за платню, малювати числа на стовпчиках. Таким способом за літо я трохи заробив.

Наявність власних зароблених грошей розвинула в мені не тільки вдоволення, але й порив до більших заробітків, незалежності та бажання допомогти батькам у турботах за мое утримання.

Ідучи в школі в ряді кращих учнів впродовж шостої й сьомої кляс, я зайнявся підучувати слабших учнів, і на цьому заробив значно більше; отже справив собі за власні гроші новий мундир і пальто. Кінчавши школу влітку 1912 року, я мав у кишені біля 10 рублів золотом.

Згодом, після заснування Жіночої Гімназії, в Звенигородці, в ній стали вчитися обидві мої молодші сестри. Батьки неспроможні були утримувати аж трьох нас на платній „станції”, і тому найняли окремих дім у Звенигородці. Мати переїхала з нами до міста й відкрила пенсіон для учнів і учениць. Батько раз на тиждень приїздив до нас з лісничівки у відвідини й з харчами. Ведення учнівського пенсіонату давало нам змогу продовжувати досить коштовну, на ті часи, науку. На цій „станції”, за дозво-

лом шкільної влади, бувало нас біля 10 осіб: у гімназію ходили мої обидві сестри — Софія й Галина, зо своїми товаришками — Зіною Гончаренко і Ж. Х. До Комерційної Школи ходили: я, мій двоюрідний брат К. Биковський, Ол. Вишневський, Гончаренко (брат Зіни) і Пясецький (син священика з с. Попівки). Інколи бувало нас і більше. Так продовжувалося аж до літа 1912 року включно.

З тих часів датується й моє чергове юнацьке „закохання”. На цей раз то була згадана Ж. Х., гімназистка й подруга моїх сестер, яка мешкала в нашому пенсіонаті. Вродлива шатенка, з довгими косами, здібна, спокійної вдачі, інтелігентна, одночасно й скромна, вона була одною з кращих учениць гімназії. Походила з бідної української урядничої родини на далекій провінції. Одна з її сестер була черницею. Взаємна прихильність відчувалася кожночасно в розмовах і співзвучності наших думок та почувань. Ми бачилися майже щоденно впродовж шкільного року, бо на вакації вона завжди виїздила до своєї рідні. Після закінчення гімназії почала вчителювати на Звенигородщині, і так стала „на власні ноги”. Я ж усе ще був „вічним студентом”, який не знав, чого він, властиво, хоче. А до того, „ще й власного хліба не мав!” Ці розходження в положенні й у стремліннях охолодили наші взаємини. Під час останньої зустрічі в Звенигородці (тоді я вже був студентом) на яку ми йшли з давніми юнацькими почуттями й надіями, виявилось, що я не міг бути „парою для неї! Ми з сумом розійшлися в різні сторони. Згодом я облишив вищі студії і подався на війну. Вона далі вчителювала і згодом вийшла заміж за народнього вчителя, товариша по праці, мала дітей, розговстіла....

Другою подією в старших класах школи було моє захоплення гіпнотизмом. Дбавши за своє всебічне вдосконалення й успіх в науках, я зайнявся поліпшенням своєї пам'яті мнемотехнічним способом. Одночасно розвивавши техніку зосередження думок і силу волі, натрапив у часописах на оголошення про продаж у Москві річників

гіпнотизму професора Ля Мот Седжа. Завданням цієї галузі парапсихології було не тільки пізнання затаєних у людині сил, але й плекання їх в прикладних цілях для медицини, педагогіки, збільшення впливу на оточення, досягнення успіху в житті і т. д. Це зацікавило мене, і я виписав усі ті підручники. У відповідь отримав тільки його першу частину. У ній було зазначено, що другу частину висилається лише після засвоєння першої і складення відповідного іспиту, тому що зміст її може стати небезпечним для мене й мого середовища.

Це ще більше захопито! Я став пильно й поступово виконувати всі вказівки та вправи приписані в розділах першої частини підручника. Вони вели до скріплення волі через удуховлення людини. Я обмежив свою харчову дієту та упростив спосіб життя. Увесь заглибився в шкільну науку, зосереджував свої думки та посилював бажання й волю. Врешті, по кількох місяцях був у стані приступити до початкових гіпнотичних вправ. Як медіум для цього вживав дівчат з-поміж свого середовища мого віку, зо слабшою силою волі.

Деякий час усе йшло як слід. Але одного разу взяв мене сумнів: чи справді я досягнув такої вмільости, і чи мої медіуми, бува не обманюють мене? Щоб перевірити той сумнів, я вибрав для досвіду старшу за мене панночку Х., сестру економа з Попівки, яка тоді мешкала на іншій „станції”. Я вмовив у неї, що не може розняти складених рук, а сам подався геть. У такому стані вона перебула цілу добу. Спроби інших способів розняти її руки не вдавалися. Зчинився скандал і нарікання, що я скалічив дівчину на все життя. Звернулися до моїх родичів з претенсією й вимогою рятувати бідну дівчину. Указаним, у таких випадках способом, я розняв її руки, і справа скінчилася щасливо. Але після того батьки рішуче заборонили мені надалі займатися гіпнотизмом, а моє оточення вже не погоджувалося бути жертвами моїх вправ. . .

Позагородські учні у Звенигородській комерційній школі переважали міських не тільки чисельно, але поде-

куди й віком. То були переважно старші учні. Вони здебільшого походили з українського довкілля, жили його звичаями, говорили українською мовою, і переносили рідну мову й той дух до школи. Своїм авторитетом і настановою серед учнів вони витворювали в школі українську атмосферу. Цьому сприяла та обставина, що й „вулиця” говорила по українському. Жиди й поляки у своїх родинх і між собою говорили по своєму, але всі вони знали й українську мову. Російська мова вживалася тільки в класі, під час викладів. Але поза класом, по коридорах, на площі для ігрищ, по за школою всевладно панувала українська мова; вона була зрозумілою всім, і нею всі послуговувалися.

Учителі, за малими винятками, толерували такий стан справи, бо він був цілком природній. Вчителі українського походження в школі офіційно розмовляли російською мовою. Але коли від учнів, поза класом, інколи отримували відповіді українською мовою, то не дивувалися. Деякі з них ще далі йшли у своїй „ліберальності”, і, не робивши з того ніяких „українських історій” самі також переходили, в цілях ясности, з співрозмовником поточно на українську мову.

З-поміж них найбільшою поступовістю в цьому відношенні відзначався вчитель загального й російського письменства — Юрій (Георгій) Хведорович Волков (Вовк), українець. Він, як було вже згадано, був сином українського професора Хведора Кіндратовича Вовка, відомого антрополога з Петрограду. У родині цього професора розмовляли поукраїнському. Отже, і в численній родині нашого вчителя, Юрія Хведоровича, також чулося українську мову. Викладавши історію загального й російського письменства, він не щадив, де слід було, критичних завваг про те останнє, й одночасно давав орієнтаційні відомості про українське письменство. На цю тему він розмовляв з учнями й поза школою. Мав досить засібну власну книгозбірню, необхідну для його викладів, де були й українські книжки. Був товариським у взаємовідно-

синах з учнями, був „своєю людиною”, і охоче позичав ті книжки учням і знайомим.

Його особистий українізаційний вплив на учнів скріплювався тією обставною, що він мав українське „запілля” — звязок з українським тереном повіту. Його старший брат був службовцем у маєтку Семиренка. Був він одружений з селянкою — Анною Прокофієвною, особою винятково здібною. Після одруження вона власними зусиллями, шляхом самоосвіти, склала матуру, грала на фортеп'яні і досить добре малювала. Була, як і її чоловік, свідомою українкою. Дала йому двох синів, яким передала своє національне наставлення й здібності. Обидва вони вчилися, разом зо мною, в молодших клясах Комерційної школи, і були „на станції” у свого дядька — Юрія Хведоровича Вовка. Поза тим, приблизно з тих же околиць походили два брати — Володимир і Микола Єфімові. Їх батько, з походження москаль, з часом став „місцевим”, а сини вже були свідомими українцями. Вони також училися в Комерційній школі і належали до близького оточення Юрія Хведоровича. До цієї групи належав також і Володимир Дубов, мій однокласник.

Усі згадані українські родичі Юрія Хведоровича та його близькі знайомі постійно жили або бували в нього, приїздили або від'їздили до себе на село. Особливо нам „близькою” була, поза Юрієм Хведоровичем, постать Анни Прокофієвни зо всіма легендами зв'язаними з нею. Той гурт довкруги Юрія Хведоровича побільшувався „знайомими їхніх знайомих” та близькими до нього учнями, до яких і автор цих спогадів мав щастя належати. Поволі створювалася досить значна група взаємна зичливих і однодумно настроєних осіб, що перебувала під постійним (майже впродовж пяти-шести літ) благодійним педагогічно-українським впливом Юрія Хведоровича та його середовища. Український вплив через молодших і старших учнів-українців, членів цієї групи, просякнув у загальну масу учнів. Тут разом із співзвучними їм через ук-

раїнське походження і настроям учнями він скріплював вищезгадану стихійну українську атмосферу в школі.

Наслідком цього перший випуск учнів у 1911 році і другий у 1912 р. дав з-поміж українського складу учнів ряд національно свідомих українців, наставлених працювати, після закінчення школи, в різних ділянках життя виключно для добра України.

Перед у тому, як і попередньо, вели колишні „дружоклясники”. Частина їх вступила на вищі студії до Київського комерційного інституту. До них належали: Піщаленко, Ковтуненко, Руденко й інші. Інша група подалася аж до Петрограду. Пахлов, за порадою і зв'язками Юрія Хведоровича, вступив в університет, де став близькою людиною в родині професора Х. Кіндратовича Вовка і допомагав йому, разом з іншими, в науково-дослідчій праці. Микола Єфімов записався на Механічний Відділ Політехнічного інституту. Студіювавши, всі вони одночасно брали діяльну участь в українському національно-громадському житті в тих містах.

Другий випуск, 1912 року, до якого і я належав, пішов їх слідами. Наприклад, П. Височанський, В. Дубов, В. Єфімов, Петров, Харченко й інші подалися до Києва в Комерційний інститут. Я, в супроводі М. Єфімова, виїхав до Петрограду, де вступив на Металюргічний відділ Політехнічного інституту. Слідом за своїми старшими товаришами, ми студіювавши, також включилися в „підпільний” тоді український рух у цих містах.

Час ішов!...

Дехто вчився, і встиг закінчити вищу освіту та приступити до праці на відповідних становищах (Височанський, Дубов і інші).

Дехто, головню через родинні та інші обставини, не довчився, залишив студії, і пішов на заробітки (напр., Петров і інші).

Дехто в міжчасі помер, як ось Рудченко. Цікава по-стать! Бідний селянський син, батьки його померли, дядько пригорнув сироту. Тут він працював у сільському

господарстві, скінчив початкову школу й хотів далі вчитися. Але зловредний дядько не годився на це, заганняючи його до плуга... Тоді він утік з дому, прибився до Звенигородки, вступив відразу до другої класи Комерційної школи, і з великим трудом заробляючи (переважно лекціями) та при допомозі громадянства, з відзначенням закінчив її на початку літа 1911 року. Був з вигляду атлетом, мав надзвичайне здоров'я, був не обияк загартований, завжди спав, навіть зимою, при відкритому вікні, хліб їв тільки з висівками і т. п. Восени того ж року подався до Києва і вступив у Комерційний інститут. Вчився, здобувавши різними шляхами засоби для існування. Між іншим, скуповував молоко в околицях Києва і носив його продавати в місто. Одного разу, під час цієї праці, застудився, дістав запалення легенів і відійшов від нас....

Але найбільше спустошення в рядах колишніх виховників Звенигородської комерційної школи вчинила світова війна 1914-18 рр. Наскільки мені відомо, були покликані до російського війська обидва брати Єфімові, Харченко, Гончаренко, Биковський і інші. Їхні студії були перервані!..

Аж настала славна доба 1917-20 років. Бурхливо прокинувся український національний рух. Започаткувалося державне відродження України... Колишні абсолюенти Звенигородської комерційної школи взяли в тому чині діяльну, а іноді й провідну участь в різних ділянках національно-державного будівництва.

Ковтуненко зайняв у самоврядуванні в Києві чільне становище в губерніяльному земстві. Піщаленко подався до Звенигородки, і став там одним з керманічів повіту. Одночасно почав видавати часопись „Звенигородську Думку”. Пахлов вернувся з Петрограду, і також включився в працю оновленого Звенигородського самоврядування. Вони обидва були постійними жителями міста Звенигородки.

Микола Єфімов, військовий старшина російської армії, який був тоді на фронті, одним з перших зголосився

до українського війська, був придільений до інженерних військ УНР, де очолював як фахівець-механік, потяг-майстерню. Володимир Єфімов у міжчасі попав у німецький полон, і вернувся до Києва військовим старшиною в Дивізії Синьо-жупанників до розпорядимости української влади.

Володимир Дубов успішно почав працювати на кооперативній ниві. Але найбільше виявив себе Павло Височанський, мій колишній одноклясник, родом з села Окнино, Звенигородського повіту. Він походив з бідної родини, був дуже здібний, закінчив школу в 1912 році з нагородною золотою медалею. Восени 1912 року вступив у Київський комерційний інститут, закінчив його з відзначенням. Після того став на кооперативну працю на Полтавщині, згодом був одним з керманічів Дніпросоюзу й Вукоспілки в Києві. Одночасно він провадив у кооперативному інституті й опубліковував низку праць з цієї ділянки.

Льва Биковського російська революція від лютого 1917 року застала на російсько-турецькому фронті, в м. Трапезунті, в Туреччині. Тут він відіграв організаційну роль в українському громадському й військовому житті. Вернувшись навесні 1918 року з фронту, спочатку займав провідне становище в українському видавничому товаристві „Друкарь” у Києві, а потім перейшов на бібліотекарювання у Національній-Всенародній бібліотеці при Всеукраїнській Академії Наук.

Бравши діяльну участь в організуванні українського національно-державного життя по місцях у Звенигородщині та в центрі — Києві, а потім на фронтах українсько-московської війни, вихованці Звенигородської Комерційної школи ділили зо своїм громадянством, урядом і військом усі радощі й турботи тих часів. Отже їхня спільна доля, хоч і різноманітна, була така, як і всього українського національно державницького зриву, звойованого й придушеного червоним московським переможним, який і тепер покищо є окупантом України.

Наприклад, Ковтуненко, в міжчасі, переїхав з Києва до Звенигородки. Став працювати в повітовому самоврядуванні. Під час одної з подорожей по повіті в службових справах його вбили большевики. Він осиротив дружину й дитину.

Доля Пахлова була подібна, — також під час об'їзду повіту.

Володимир Єфімов помер у Києві на якусь хворобу, залишивши дружину й двоє дітей.

Павло Височанський був репресований большевиками; від 1930 року його доля не відома

Микола Єфімов, який воював у рядах армії УНР воєсни 1920 року вийшов з військом на еміграцію в Польщу, де згодом покінчив самогубством.

Юрій Вовк опинився на еміграції в Чехословаччині, від 1923 року, деякий час проживав у Празі, недавно помер. У міжчасі він став відомим малярем і графіком, спеціалізувався у книжковій графіці, ілюстраціях та листівках для українських та чеських публікацій.

Лев Биковський опинився на еміграції від осені 1921 року, від літа 1948 року перебуває в ЗДА. Працював у бібліотекарстві й науково-організаційно як книгознавець, бібліограф, автор численних праць з цих ділянок, а згодом став членом-кореспондентом Української Вільної Академії Наук в ЗДА.

Володимир Дубов загнався аж в Австралію. У міжчасі став діяльним на літературному полі.

Про інших, згаданих в цих спогадах, відомостей не маємо.

У кінці літа 1917 року, й навесні 1918 року авторові цих рядків довелося побувати в Звенигородці й відвідати свою колишню „Альма Матер”. Вона ще частково функціонувала, але все в ній вже було чуже для мене! Директором школи був вищезгаданий вчитель російської історії — Вісельников, російський патріот... Одним з вчителів був Фунек Сігніцький, колишній наш „другоклясник”, поляк. Навчання по-давньому велося російською мовою. Це

в той час, коли українська національна стихія бурхливо розвивалася навкруги! Коли на Звенигородщині від квітня місяця 1917 року організувалося Вільне Козацтво (8)! Я вніс відповідну скаргу до місцевого самоврядування. Вислідів не знаю...

У скорому часі навчання в школі й так було перерване, бо німці зайняли її будинок під касарню для свого війська. Згодом, мав відомости, що після запанування в Україні советського окупаційного режиму в будинку містилися дві публічні школи, стандартно організовані за советською системою виховання й освіти.

З поданого нарису про Звенигородську комерційну школу і пов'язаних з нею споминів, видна та роль, яку вона відіграла в процесі нашого національно-державного відродження. З неї вийшли, в скромних розмірах, кадри національно-свідомих діячів. Але ж подібних установ та інших осередків були сотні, або й більше, по всій Україні. Лише завдяки їхній, невидимій у ті часи, виховній діяльності станули до праці, в відповідний час, численні лави національно свідомих працівників. Вони здебільшого, хоч і не були галасливими політиками, винесли на собі весь тягар обов'язків і праці в організуванні та функціонуванні адміністративного апарату відродженої Української Держави — по місцях і в столиці. Завдяки їхній переважно відданій муравлиній праці наше національно-державне відродження прийняло такі значні розміри й розгорнулося в таку величну дієву картину, що вона заповнила одну з кращих сторінок історії України.

Тому, гадаю, дослідження того роду огнищ поокремо, і у всій їх масі, де кувалася наша майбутність, хоч би навіть у виді спогадів, може допомогти причинно пізнати й зрозуміти той історичний процес, який відбувся на наших очах і в якому ми нещодавно брали безпосередню, або посередню участь.

У даному випадку, поверхово описаному, вихованці Звенигородської комерційної школи — українці, які походили з глибин українського народу і пройшли через ту

школу, вийшли звідти національно свідомими. Вони не зрадили Батьківщини! Виконали свій обов'язок по відношенні до неї. Віддано працювали для добра України. Деякі з них, як то я представив, на часткових прикладах склали за це свої голови! Інші невгнутими пішли на вигнання з українськими національно-державницькими ідеалами у своїх серцях, зачатки яких вони винесли з цієї назверх зрусифікованої школи.

ПРИМІТКИ:

0. Див. Проф. М. Грушевський — З історії релігійної думки на Україні, 2-ге вид. Мюнхен 1962, стр. 112.
  1. Звенигородка — Гасло в ЕУ, II, сторн. 766.
  2. Мирний — Див. спогади В. Щербаківського, друковані в місячнику „Визвольний Шлях”, Лондон, за 1962-63 рр.
  3. Вязлов — Див. гасло в ЕУ, I, сторн. 331.
  4. Вовк, Федір — Див. гасло в ЕУ, I, сторн. 294.
  5. Височанський, Павел — Див. гасло в ЕУ, I, сторн. 258.
  6. Вовк, Юрій — Див. гасло в ЕУ, I, сторн. 295.
  7. Биковський, Лев — Див. гасло в ЕУ, I, сторн. 122.
  8. Вільне Козацтво — Див. гасло в ЕУ, I, сторн. 281; Див. — „Мала Укр. Енци.”, кн. II, 1958, сторн. 169.
  9. З попередніх дослідів у цій справі — див. „Яр. Пастернак”, Археологія України. Торонто 1961, сторн. 169.
-

В. Дубровський

Дмитро Іванович Яворницький
(С по г а д)

Тридцять сім років тому я познайомився з проф. акад. Дмитром Івановичем Яворницьким, що був тоді директором Дніпропетровського Державного Історично-Археологічного Музею. Тепер вже минуло 109 років з дня народження цього видатного історика України (1855 р.) і 23 роки з дня його смерти (1940), але пам'ять про нього живе в спогадах сучасників та збережеться в його творах значно довше, ніж це здавалося б з першого погляду, і то навперекір марксистам-леніністам.

Одвідавши в 1926-му році, у службових справах, як

інспектор охорони пам'яток культури при Укрнауці Наркомосвіти УРСР, м. Дніпропетровське, або по-нашому — Січеслав, — я мав приємну нагоду завітати особисто з цим нашим вченим та зі створеним ним знаменитим Музеєм запорізької старовини.

Вже перед тим я знав дещо про Д. І. Яворницького. Народжений у Харкові в 1855-му році, він закінчив Харківський університет у 1881 році, був лектором Московського університету (1896-1902 рр.) з історії України, зокрема історії Запоріжжя. Але професорська кар'єра в Москві не приваблювала Д. І. Яворницького, і він повернувся на Україну, щоб віддатися там дослідженню Запоріжжя та розбудові Катеринославського Музею, що його заснував місцевий меценат і колекціонер-краєзнавець А. П. Поль в 1902 р. Вже в період свого перебування в Москві, Д. І. Яворницький наполегливо вивчав джерела для історії Запорізької Січі, що їх він міг знайти в Московському Дрєвлєхранилищу та інших тамошніх державних архівах. Наслідком цієї його довгорічної праці були дуже цінні видання джерел: „Источники для истории запорожских козаков”, тт. 1-2, Владимир, 1903 р., „Запорожье в остатках старины и преданиях малороссийского народа”, тт. 1-2, Петербург, 1888 р. (на основі подорожів автора по Запоріжжю, з багатьма цінними ілюстраціями), „Сборник материалов для истории запорожских козаков”, Петербург, 1889 р., „Вольности запорожских козаков”, Петербург, 1890 р., та наукові дослідження: „История запорожских козаков” т. I, Петербург, 1892 р., т. II, Петербург, 1895 р., т. III, Петербург, 1897 р., „Очерки по истории запорожских козаков”, Петербург, 1889 р., та багато інших цінних праць, що були опубліковані в журналі — „Киевская Старина” та в інших періодичних виданнях. Ще перед знайомством з Д. І. Яворницьким, я мав можливість простудіювати ці його основні праці, що були в Харківській Центральній Науковій Бібліотеці (університетській). Ці його праці були для того часу першою й пребагатою енциклопедією знання про Січ Запорізьку в минулому.

На протязі ряду років Д. І. Яворницький наповнив

Катеринославський Музей силою речей, що стосуються історії, побуту, етнографії та мистецтва Запоріжжя. Це були наслідки його наукових екскурсій та археологічних розкопів, як також і збирання речей від приватних осіб. Історію придбання цих речей, їхнє значення і зміст він пам'ятав у подробицях, але не було можливості записати всі ці відомості щодо кожної речі. Не дивно, що коли він провадив одвідувачів по своєму Музею, то пояснення його обертались на змістовні й надзвичайно цікаві лекції, що тривали іноді цілими годинами. Всі: вчені, чужинці, прості люди, советські „проводирі” пролетаріату, антисоветські партизани, вчителі й школярі та ін., всі захоплювалися тим, що вони бачили в цьому Музеї, а особливо тими ріжноманітними поясненнями, що їх знав і давав людям директор Музею. Не дурно його називали „останнім запорожцем”, бо він не тільки знав кожну частину Запоріжжя, але й кожну історичну деталь життя Січі, кожний її персонаж, і вмів співати понад 300 запорізьких пісень і дум, сам приграючи собі на бандурі. Ці пісні й думи він вивчив з вуст старих нащадків запорожців та у дніпровських лоцманів на порогах.

Популярність Д. І. Яворницького була така широка серед всього українського народу, що не було нічого дивного, коли Раднарком УРСР, надаючи йому персональну пенсію, з огляду на його заслуги перед українською наукою (десь в 1923-му році), найменував його в своєму про це декреті — „а к а д е м і к о м”, хоч формально Д. І. Яворницький не був ще обраний тоді спільним зібранням дійсних членів ВУАН на свої дійсні члени (це сталося значно пізніше — в 1929-му році). Це була дуже дивна ситуація, що її не можна пояснити незнанням про праці Д. І. Яворницького серед істориків України, — а тільки ревним обереганням своїх позицій в ВУАН з боку двох панівних але й конкурентних груп в ВУАН: групи акадд. Д. І. Багалія й А. Ю. Кримського, з одного боку, та акад. М. С. Грушевського, з другого. Не можна думати також, що советська влада фаворизувала Д. І. Яворницькому за яке-небудь його прислужництво. Д. І. Яворницький ніколи не заявляв

себе ні словом, ні на письмі марксистом-леніністом в найменшій мірі, і таким не був, — а завжди був самим собою, тобто прагматичним істориком-дослідником льокальної історії Запоріжжя. Крім того, він був віруючим православним християнином. Мабуть в Раднаркомі УРСР не припускали навіть думки про те, що Д. І. Яворницький міг не бути академіком ВУАН, і тому так найменували його й оголосили в Збірнику Законів уряду УРСР. Тому й в Народньому Комісаріяті Освіти УРСР не виникало жодного сумніву в академічному титулі Д. І. Яворницького. Сам же Д. І. Яворницький був дуже далекий від славолюбства й тому наявність чи відсутність високого наукового титула для нього була байдужа. Він був навдивовижу скромною людиною і його поводження з усіма людьми було завжди винятково доброзичливе, без особистого приниження перед „великими світу цього”, але й без погорди до простих людей. Він любив свій нарід тою глибокою любов'ю, що буває в душах тільки великих розумом і почуттям патріотів своєї Батьківщини. Тому не було на Січеславщині людини, від старих і до школярів, що не знала б Д. І. Яворницького й не раділа б зустрічі з ним та щирій розмові про наше минуле. Слава про „останнього запорізького козака” досягала й Харкова. Тому, коли Д. І. Яворницький приходив, бувало, до будинку ВУЦВКу в Харкові, щоб побачитися там з „Всеукраїнським старостою” Г. І. Петровським, колишнім робітником з Січеславщини, то звичайно відбувалася така його розмова з озброєним вартовим у дверей ВУЦВК-у:

— „А де тут є мій земляк? Григорій Іванович Петровський! Я хочу з ним побачитися!” — казав Д. І. Яворницький.

— „А хто Ви самі будете?” — запитував вартовий.

— „Я — Яворницький, з Запоріжжя!” — відповідав скромно Д. І. Яворницький.

Після цього магічного імені — „Яворницький”, двері ВУЦВКу перед ним гостинно відчинялися (бо був такий наказ), а він входив без перепустки до ВУЦВКу і йшов просто в кабінет Г. І. Петровського, — „без докладу”, по-

за чергою. Про такий дивний виняток щодо Д. І. Яворницького оповідав мені п. Шманкевич, тодішній пресовий секретар Г. І. Петровського, що знав досконало все життя в українському „Білому домі”. Г. І. Петровський завжди приймав Д. І. Яворницького одразу. Це був наслідок великого морального впливу знань, любови до України й чистоти душі Д. І. Яворницького. В той самий час інші одвідувачі до Г. І. Петровського нудилися в почекальні й мусили спочатку пояснювати секретареві Г. І. Петровського, в якій справі він прийшов і чому саме до Г. І. Петровського, а не до відповідного комісаріату? Д. І. Яворницький ніколи не зловживав своїм особистим впливом і не жадав нічого понад тим, що належало: утримання його Музею, пенсії й якої-небудь поточної наглої потреби (ремонт абощо). Уряд УРСР визнав за Д. І. Яворницьким дожиттєве право власности на його невеликий двохповерховий будинок в Дніпропетровському і тримав цей будинок під державною охороною: місцевий Комуногосп не докучав Д. І. Яворницькому нічим.

Коли я вперше побачився з Д. І. Яворницьким, то він був вже у віці понад 70 років. Але він був ще цілком бадьорий і працездатний. Голене обличчя й вислі козацькі вуса, трохи сива голова й сині окуляри, бо очі його вже страждали від ясного світла, свobodно піднесена на міцному тілі козацька голова, що ні перед ким не схилялася, і спокійна ввічлива мова, повна щирих народніх, дотепних, а не книжних слів, а часом і жартів, — це було те, що зір і увага схоплювали одразу в його постаті. Його мова була така своєрідна, запорізька, що не можна було проминути її увагою. Він пояснив мені якось в розмові причину такого багатства своєї мови:

— „Я все своє життя збирав на Січеславщині народні слова й вислови, і зібрав вже 30.000 їх. Ось бачите цю картотеку? Це — „Словник живої української мови”, не письменників, а народа. Ось, наприклад, почув я якось від лоцманів, коли щось бурхнуло в воді: „Це водяник пердиль с нув! Отаке нечуване слово — „пердиляснув”! Га? Де ви могли б його вичитати по книжках? Ніде.

А між тим це таке виразисте своєрідне народне слово! Всі мої книжки й статті, в порівнянні з цим, — то ніщо! То всеполова! А оцеї „Словник живої мови” — то є моя головна праця життя. Там що ні слово — то чисте зерно пшениці. Треба б видати цей мій словник! Прохав нашу ВУАН, але щось не посувається це діло.”

Дійсно, я бачив у бюджетових прелімінарах Наркомосвіти цей титул — „Словник живої української мови”, але за моєї пам’яті такий словник не був виданий, та й взагалі я не чув про його видання. А шкода, якщо б та його велика картотека, що її я бачив в кабінеті Д. І. Яворницького, загинула б під час війни або розгубилася б, що могло теж бути. Я подивляв таку наполегливу працю вже літнього Д. І. Яворницького.

Я був тоді більш ніж двічі молодший за Д. І. Яворницького і тільки початківець в історичних дослідженнях. Тому, коли я з’явився в 1926 році до Дніпропетровського Музею, і співробітник його викликав телефоном Д. І. Яворницького з його дому, щоб він прийшов до Музею й пояснив мені збірки Музею, — то перше моє враження від його лекції про Запоріжжя, що тривала в Музеї коло 4-х годин, було напевно не менш глибоке, ніж у всіх інших одвідувачів. Д. І. Яворницький поставився до мене з усією його добрячістю, але як до прозеліта щодо знання Запоріжжя, що було цілком нормально.

— „Ось бачите: тут була запорізька „оковита”, — казав він, показуючи мені старовинну пляшку темного скла. — Я викопав її у могилі одного запорожця (він назвав ім’я того запорожця). Ну, й гарна була горілка! Ми її тоді покуштували до краплинки. На жаль, пляшка ця давно вже порожня. А не пошкодило б ще раз спробувати двохсотлітньої горілки!”

„А оце запорізька кам’яна „баба”. Таких стояло на степу колись дуже багато. Гарна „баба”! Я знайшов її (він назвав місцевість і обставини цієї знахідки). На жаль, або хлопці або чумаки проїжджі попсували її. Бачите: помазали її дьогтем, де треба”.

„А оця чудова запорізька люлька належала генералу

Алексееву. Це той самий пан, що його потилицю намалював Ілля Юхимович (Репін) на своїй картині „Запорожці пишуть листа султанові”. Це я порадив Іллі Юхимовичу намалювати цю картину. Генерал Алексеев мав дуже жирний карк, що притягав увагу Іллі Юхимовича. Так він одного разу попрохав мене, щоб я допоміг йому змалювати той генеральський карк. Я тоді забавив генерала Алексеева балачками, він дуже сміявся, — а тим часом Ілля Юхимович примістився ззаду генерала й змалював його карк. Так, ось у цього генерала Алексеева я й випрохав цю люльку на тимчасово, щоб виставити її в Музеї. А пізніше генерал про неї забув, і ця люлька „привикла” до нашого Музею.

„На цій картині Ви можете побачити й мене. Це я сиджу, як писар Коша Січі Запорізької, й пишу листа султанові, під підказування й регіт запорожців. Тут кожна фігура була взята з життя, тобто була змальована з живих людей Іллею Юхимовичем. . .”

Далі йшло докладне пояснення, хто й ким зображений на цій знаменитій картині. Але я не в силі був запам’ятати всю ту безліч пояснень, що їх щедро висипав мені, як перли-самоцвіти, Д. І. Яворницький.

Але наприкінці нашої мандрівки по залах Музею, я зумів дечим здивувати й Д. І. Яворницького взаємно. Він при одному поясненні здобув з-під вітрини невеликого папірця й сказав мені:

— „Татари називали це ось так. . . (на паперці було декілька слів, писаних татарською мовою арабським письмом). Наші козаки називали це так само по-татарському.”

Я прочитав ту записку й відповів Д. І. Яворницькому:

— „Це так: вірно. Але у Вашому тексті написано помилково. Треба написати це речення ось так. . .” — Я написав на тому папірці вірну графему арабським письмом, що його я вже трохи знав. Д. І. Яворницький був здивований такою появою молодого українця зі знанням татарської мови й письма. Він же не знав того арабського письма, хоч знав багато татаро-українських слів. Після цього

мої шанси в очах Д. І. Яворницького значно підвищилися*)

Після оглядин Музею, Д. І. Яворницький запросив мене до свого дому на обід. У вестибюлі, одразу після входу, на деревляній стіні праворуч я побачив картину, намальовану І. Ю. Репіним, приятелем Д. І. Яворницького, що зображала, як Тарас Бульба з синами їдуть верхи безкраїм степом до Січі Запорізької. Олійні фарби були ще свіжі, як ніби покладені тільки вчора. Це була для мене захоплююча картина. І що було для мене ще дивніше, про що я довідався тоді ж, це було те, що колись, значно раніше за мене, одвідав дід Д. І. Яворницького якийсь японський мандрівник, що цікавився запорізькою старовиною і що його Д. І. Яворницький супроводжував з поясненнями по своєму Музею, а потім запросив і до себе. Цей японець, ледве побачивши на стіні цю картину, одразу згадав з „Тараса Бульби”:

— „А степ, що далі, то ставав прекрасніший...” — сказав він. Цей японець добре знав російську мову й пізнав Україну спочатку за цим славетним твором М. В. Гоголя, а потім одвідав і „останнього запорожця” — Д. І. Яворницького.

Приймала й гостила мене чудовим українським борщем і варениками, з додатком вишнівки з власного саду й власного виробу, „молода” дружина Д. І. Яворницького, вдова років 40-45-ти, дуже привітна українка, хоч на 30 років молодша за Д. І. Яворницького. Останній казав мені пізніше:

---

*) За таких років -Дніпропетровський Музей було схарактеризовано так: „Дніпропетровський Краєвий Музей — відзначається своїми збірками козацької Запорізької старовини, має видатні колекції з археологічних розкопів Поля і Яворницького, колекції речей мистецтва, церковної старовини, етнографічні збірки. Провадить велику наукову роботу дослідження з археологічного й історичного боку території Запоріжжя, що незабаром буде заопленою в наслідок спорудження греблі Дніпрельстану. Музей розташовано в спеціальному добромu будинку. Проте він дуже тісний вже, а новий будинок для Музею досі не закінчено. Загальна кількість речей Музею — 49.174. За 1928 р Музей оглянуло понад 38.000 осіб”. (В. В. Дубровський „Музеї на Україні”, Державне Видавництво України, Харків, 1929 р., стор. 38-40 там же є й фотосвітлина будинку Музею на стор. 39-й).

— „Треба ж мати козакові-сіромасі господиню, що йому борщ або кулешу варила б!” — Це було розумно й статечно, навіть в устах 70-річного козака-запорожця.

Час з Д. І. Яворницьким минав непомітно, бо треба було тільки його слухати, а слова його лилися як у того невмирущого кобзаря Перебенді. Після короткого відпочинку в кабінеті Д. І. Яворницького, повному раритетів і сувенірів на спогад, ми пішли обдивитися недобудований новий будинок для його Музею. Досі Музей містився в однопверховому будинку колишнього Губернського Дворянського Зібрання. Це був гарний будинок на панський смак минулого століття („ампір”), але замалий вже для неймовірного накопичення колекцій невтомним Д. І. Яворницьким. Тому ще перед I-ю Світовою Війною було розпочато на кошти Катеринославського Губернського Земства будову нового, значно просторішого двохповерхового будинку, рядом зі старим. Але почалася війна, цю будову було припинено, потім гримнула революція: „пролетаріатові” було не до „панських примх” — музеїв. Отже, дванадцять років вже стояли голі, не покриті дахом, цегляні мури, що височили, ніби на малюнку архitekта — зобразителя руїн Паладію. То була постійна гризота душі Д. І. Яворницького: як спонукати „земляка” Г. І. Петровського витрусити з „пролетарської” кишені чверть мільйона карбованців, щоб закінчити цю будову? Повернувшись з Дніпропетровського, я почав підготовчі заходи для допомоги цьому ділу. Насамперед треба було покрити мури дахом, щоб забезпечити їх від руйнації, та позатуляти вікна з тою самою метою. А про чверть мільйона балачка буде далі. Процедура була така: в бюджет наступного року по Наркомосвіті УРСР треба було внести кошторис витрат на цю охоронну частину будівництва. Це було зроблено, і не пройшло й двох років, як на будову було накладено тимчасовий дах, а вікна позакладали теж. Треба було діяти далі.

Підтримувала наш задум мабуть та обставина, що в той час почали будувати Дніпрельстан. При моему побаченні з Д. І. Яворницьким, ми вже обговорили з ним

плян Дніпропетровської археологічної експедиції, що мала на меті дослідити й розкопати всі ті історичні місцевості Запоріжжя, що їх в скорому часі мала б покрити назавжди Дніпрові хвилі, коли велику греблю буде замкнено. Під впливом пропаганди навколо цього великого будівництва, пощастило запровадити до бюджету Наркомосвіти щорічне асигнування на цю археологічну експедицію, що її керівником було призначено Д. І. Яворницького, а серед її учасників було декілька знаних українських археологів, що серед них найдосвідченішим був професор Ростовського на Дону університета М. О. Міллер. Різноманітні пресові інформації щодо цієї експедиції та її видатних знахідок сприяли притягненню уваги й до Дніпропетровського Музею. Але останньою допоміжною краплиною був випадок при одвіданні цього Музею наркомом освіти УРСР М. О. Скрипником.

Одного дня М. О. Скрипник, що вважався тоді головним керманичем „українізації України” (хоч ця большевицька термінологія звучала дурною нісенітницею, але возвеличувала М. О. Скрипника в очах українізаторів і його самого), прибув з своїм особистим секретарем Ерстеньюком до Музею Д. І. Яворницького. Останній зустрів наркома, як годиться, при вході до Музею й насамперед запропонував їм заповнити у старенької привратниці належну за правилами Наркомосвіти анкету одвідувачів: ім’я, по батькові, прізвище, рік і місце народження, соціальний стан, професія, зайняття в цей час і т. п. Д. І. Яворницький запросив наркома й його секретаря виконати цю процедуру „відповідно до наказу Наркомосвіти УРСР”. М. О. Скрипник слухняно виконав, а за ним і його секретар. І вони чекали, що Д. І. Яворницький тепер вже поведе їх в Музей. Але Д. І. Яворницький сказав їм: — „Тепер прошу Вас ласкаво, Миколо Олексієвичу, заплатити вступну платню, що її береться з усіх одвідувачів — 20 копійок”.

М. О. Скрипник і цю вимогу виконав і навіть наказав секретареві:

— „І Ви теж сплатіть 20 копійок!”

Тільки після того, Д. І. Яворницький повів їх по галереях Музею й прочитав їм там блискучу чотирьохгодинну лекцію про „Запоріжжя в рештках старовини й переказах народа”. М. О. Скрипник був приголомшений ерудицією Д. І. Яворницького, і вся краса й велич нашої Запорізької Січі повстала під його майстерним оповіданням в уявленні наркома у всій своїй силі. Після закінчення оглядин Музею, Д. І. Яворницький запросив М. О. Скрипника з секретарем до свого кабінету в Музеї й попросив високих гостей записати свої зауваження у велику оксамітну книжку для запису вражень почесних одвідувачів. М. О. Скрипник написав туди щось дуже похвальне (але, розуміється, „марксо-ленінське”), бо інакше й не могло бути. Тоді, коли атрамент у книзі просох, Д. І. Яворницький сказав М. О. Скрипнику:

— „У цій книзі, Миколо Олексієвичу, зберігаються записи вражень багатьох видатних людей України. Ось, наприклад, незадовго перед Вами, тут розписався заступник голови Раднаркому УРСР товариш Сербіченко, а ось враження Всеукраїнського Старости Г. І. Петровського, а ще далі... (Д. І. Яворницький продовжував перелистувати книжку взад)... ось запис враження, дуже хвальний для нас, Батька Нестора Івановича Махна...”

Далі М. О. Скрипник не забажав слухати, в якій компанії він опинився, і поспішив до виходу. Напевно десь глибше в минулому були записи їх високопревосходительств, їх сіятельств, та їх високопреосвященств. Але ж для Д. І. Яворницького всі вони були персонажами історії. А з історії нікого не викинеш і не зміниш.

Виходячи з Музею й прощаючись з Д. І. Яворницьким, М. О. Скрипник запитав його наостанку:

— „А все ж таки скажіть мені, Дмитро Івановичу, чому Ви взяли з мене платню за вступ до Вашого Музею — 20 копійок? Адже, мені, як наркомові освіти належало б оглядати одну з установ мого наркомату задурно, бо це ж мій службовий обов’язок?”

— „Це вірно, Миколо Олексієвичу! — відповів по-важно Д. І. Яворницький. — Але ж зрозумійте, що я му-

шу збирати гроші на добудову нового будинку Музею, що ось бачите, стоїть рядом недокінчений вже тринадцять років. А Наркомосвіта не дає на це грошей. То я й прагну бодай 20-копійками назбирати потрібні чверть мільйона, щоб добудувати новий будинок Музея.”**)

Д. І. Яворницький був майстром на ось такі запорізькі витівки. М. О. Скрипник нічого на це не відповів, бо це все була правда. Але він намотав цю гірку правду собі на вуса. Пізніше, вже здається, після смерти М. О. Скрипника, нове приміщення було остаточно добудовано, — але, як пише мені в листі з 28 січня 1964 р. проф. М. О. Міллер, — „цей будинок було передано багатому союзу транспортників. Вони його закінчили, вкрили залізом і там жили службовці з транспорту. Я був в Дніпропетровському Музеї в останній раз в січні 1941 року, як вертався додому з Археологічного З’їзду в Києві. Я зупинився в Музеї днів на три, бачився з Я. Ходаком, що був заступником Яворницького на початку 1930-х років. Все було по-старому і на своєму місці. Велика зала була зачинена для відвідувачів і на дверях був плакат з написом: „Отдел советского строительства. В работе”. В підвалі сиділа Червяцова, Пашка була за прибиральницю, Садовий був за секретаря Музею, а Ванька Шаповал та, здається, комсомолець Звонарьов були за екскурсоводів. В новому будинкові, що Яворницький призначив під Музей, так само як і раніш, жили транспортники”.

Не тільки колекції цього Музею, а головне — скарби знання в пам’яті його директора Д. І. Яворницького являли собою виняткову цінність. Але надіятися на те, що Д. І. Яворницький сам спроможеться записати все, що знає, про ці речі й колекції, — було неможливо, з огляду на його поважний вік і брак вже часу й сил. Тому в Українауці було вирішено, за моєю аспірацією, приставити до Д. І. Яворницького двох молодих аспірантів, яких головним

**) Про цей випадок я коротко оповідав вже в статті — „Микола Скрипник, як я його бачив” в „Український Збірник” кн. 10, Мюнхен 1957 р. стор. 143—159.

і довірочним завданням (поруч з науковою підготовкою під керівництвом Д. І. Яворницького) було б слухати всі пояснення Д. І. Яворницького й записувати їх так, щоб він не надав цій „шпигунській” діяльності своїх аспірантів особливого значення. Це є нормальним, що учні записують всі лекції й зауваження свого вченого наставника. Такими першими його аспірантами були: Павло Антонович К о з а р (пізніше він був тимчасово висланий ГПУ з Дніпропетровського до Донбасу) і Сап'ян, що в 1932-33 рр. переїхав до Харкова, під час „великої чистки” української інтелігенції. Але цей переїзд, здається, не врятував його від закацетування органами ГПУ. Що ж до вельми талановитого історика й археолога П. А. Козаря, то він спромігся виїхати в 1943 р. на еміграцію, але там передчасно помер.

Після мого одвідання м. Дніпропетровського й знайомства з Д. І. Яворницьким, останній ще декілька разів бував у Харкові, тоді столиці УРСР, і завжди заходив до Укрнауки, щоб привітатися зі мною й порозмовляти. Але я бачив, що він старішав на наших очах, та й було від чого: життя ставало з року на рік тяжчим, особливо коли почалося наприкінці 20-х років „розкуркулювання”, а потім примусова „колективізація”, що знищила мільйони українських селян, в тому числі й на Запоріжжі. Були чутки, що після смерти М. О. Скрипника, почалася компартійна нагінка й на Д. І. Яворницького. Він, як пенсіонер, не обов'язаний був бувати в своєму Музеї постійно, — тепер він зовсім припинив показуватися там, бо не міг знести „нових порядків” і „марксо-ленінської методології” в його Музеї, що почала туди вдиратися з моменту появи комуніста на чолі музеїв України (Кушнір в травні 1930 р.). На місце П. І. Козаря й Сап'яна з'явилися партійці й комсомольці і все, що від того впливало. Велике діло Д. І. Яворницького вмирало повільно смертю під натиском ворожих українству сил, — ще задовго перед фізичною смертю великого дослідника Запорожської Січи (1940 р.) Але, здається, НКВД нікуди не вислало й не заарештовувало Д. І. Яворницького до його останнього дня життя.

Проф. М. О. Міллер, що був заступником Д. І. Яворницького, як керівника Запорізької Археологічної Експедиції (1928-32 рр.), так описав у своєму листі до мене з 28 січня 1964 р. обставини погрому комуністами Дніпропетровського Музею:

— „Протягом 1931, 1932 та початку 1933 р.р. я жив в Дніпропетровському, в Музеї, і личився завідуючим Археологічним Відділом, а разом з тим читав лекції в Педінституті. В 1933 р. я повернувся додому (Ростов н/Д), а в 1934 році Музей був погромлений. Яворницького звільнили від директорства, Грекова розстріляли, а залишили тільки Червяцову (доглядачку) та Пашку Дузь (прибиральницю). Директором Музею призначили якогось робітника-комуніста; всі справжні речі, якими Музей був переповнений, перенесли до підвалу, де знаходилося центральне ogrівання. Багато при тому загинуло, особливо з прекрасної колекції бронзових виробів, зібраної ще А. П. Подем. В Музеї перевели „революцію”. Готові штучні музеї тоді надсилали з МАНАПО (Мастерская Наглядных Пособий) з Ленінграду та Москви. Це були картини й плякати з текстами Маркса, Енгельса, Леніна, Сталіна, а також гипсові муляжі. Ці „музеї” демонстрували такі теми, як „Походження світу”, „Походження тваринного світу та людини”, „Первісне суспільство”, „Антирелігійна пропаганда” і т. д.”

Таким чином Музей, створений довголітньою працею А. П. Поля та Д. І. Яворницького, припинився: замість нього в приміщеннях Музею був марксо-ленінський балаган.

Другий погром Дніпропетровського Музею стався вже після смерті Д. І. Яворницького, під час другої світової війни. Проф. М. О. Міллер пише про це мені в листі з 18 лютого 1964 р. таке:

„Музею найбільше пошкодив його директор комсомолець Мезін. Тікаючи перед наступом німців, він випив той штоф запорізької горілки, що був цілий і опечатаний. Тоді ж забрав з собою чудову колекцію бронзових речей, що їх зібрав ще А. Н. Поль, а також з Цер-

ковного Відділа захопив всі срібні речі: хрести: кадила, ризи з ікон тощо”.

Німецькі окупанти України так само, як і большевицькі окупанти, громили Дніпропетровський Музей. Проф. М. О. Міллер в листі з 18 лютого 1964 р. так описав цей черговий погром:

„В справі Катеринославського Музею хотів додати ще таке. Я ж був в Катеринославі і близький до Музею ще й в 1943 році, як тікав з дому, від березня до вересня (1943 р.), коли подався до Львова. Під час німецької окупації будинок Музею подобався якомусь німецькому генералові, і він убрався туди. Всі вітрини було зсунуто у велику залу, яка йому була непотрібна. Невеличку, спеціальну частину було перевезено до Художнього Музею. Там, в одній кімнаті, було поставлено кілька столів-вітрин і в них виставлено речі, які німці вважали „готською культурою”. Музей для публіки був зачинений, а мали доступ до нього лише німецькі старшини. Директором був призначений Павло Антонович Козар. Він, разом з тим, перетаскав до цього Музею, в приміщення Художнього Музею, майже увесь церковний реманент. До нього приїздили майже кожного дня ктитори та священники з нововідчинених церков, і він наділяв усіх ризами, трібними хрестами і т. д. Та як майже всі церкви в надпорізьких селах були поруйновані, то церкви відчиняли в школах, клубах, райбудинках культури і т. д. Німці, які вважали українців, як козаків, своїми союзниками, призначили головою міста й української громади Соколовського, а Козаря — його заступником. Як почали підходити до Катеринославу большевики, то Козар з своїми двома дочками-дівчинами, подався на Німеччину. Старша дочка, горбата, і дружина Козаря залишились в його хаті, в слободі Лоцмановій-Кам’янці, звідки він був родом. В Німеччині П. Козар вмер від рака.”

Тепер, згадуючи Д. І. Яворницького не злим, тихим словом, я закликаю ті числені Товариства українські в еміграції, що мають славні назви „Січей” або „Запоріжжя”, подбати про перевидання бодай основних творів Д. І.

Яворницького, переклавши їх українською мовою. Це потрібно для увічнення пам'яті цього видатного українського патріота, вченого й людини високої духовости. Це потрібно й для збагачення нашого українського арсеналу історичних знань про минуле нашої Батьківщини. Можна сподіватися, що у великих світових книгозбірнях вільних західних країн збереглися твори Д. І. Яворницького, що їх я раніше згадав, та й інші, і їх можна там отримати для перекладу й перевидання.

Наприкінці цієї статті вважаю своїм приемним обов'язком висловити щиру подяку Проф. М. О. Міллеру, видатному археологові України, який багато років знав і співпрацював з Д. І. Яворницьким перед і після революції, за його важливі зауваження й доповнення мого спогаду про Д. І. Яворницького, особливо в останні роки його життя, коли я, перебуваючи вже в советському кацеті, як політичний в'язень, не міг знати діяльності Д. І. Яворницького й обставин існування його Музею. Несумнівно, що коли Україна стане вільною від большевицької окупації, — цьому Музеєві буде надано ім'я Д. І. Яворницького і почесне місце в його експозиціях займуть знахідки археологічних розкопів проф. М. О. Міллера.

ДОДАТОК

Про сучасний стан Дніпропетровського Музею можна дещо довідатися з книжки — Г. Г. Мезенцева — „Музеи Украины” (рос. мовою!), Издательство Киевского Университета, 1959 р., стор. 38-40. Наводимо текст цієї інформації в перекладі з російської мови на нашу:

„Дніпропетровський Державний Історичний Музей

Музей міститься на центральній вулиці міста, в красивому будинку, що був для нього спеціально побудований ще в передреволюційні роки. За советських часів фонди Музея було поповнено колекціями з палацу Потьомкіна, з колишнього Земства та Міської Управи, а також в наслідок збирання історичних етнографічних матеріалів та археологічних розкопів у районі Дніпродеса та в інших місцях.

Експозиція Музею побудована відповідно до загального, встановленого для історичного музею, плану за марксівською періодизацією історії суспільства — по соціально-економічних формаціях, тобто, прикладом, так само, як і в Київському та Харківському Музеях, але матеріали, що відображають історичний процес на Дніпропетровщині, трохи інші. Багаті колекції, що їх зібрав Музей, було розграбовано й почасти знищено під час вітчизняної війни німецькими загарбниками. Але в Музею нині є цінні археологічні колекції з розкопів палеолітичних і неолітичних стацій, селищ і могильників епохи бронзи, скитської та старослов'янської культур, що відображують ранню історію суспільства на території Придніпрянщини.

З унікальних пам'яток в Музеї експонуються: деякі скитські пам'ятники з широко відомого Чортомлицького кургана, колекції прикрас і посуду первісних слов'ян (зокрема, антський скарб, що його було знайдено в районі будівництва Дніпрельстану), залізна кована гармата XV ст., рукописні книжки початку XV в., книжки першого друкаря Івана Федорова, що були видані в Острозі та у Львові („Острозька Біблія” 1581 р., Львівський „Апостол” 1574 р.), російський чеканий мідяний посуд XVII ст. Особливо цікаві в Музеї речі з Кодацької фортеці (1635 р.) — шаблюки, замки, олив'яні кулі, гарматні, а також одяг запорожців XVII-XVIII вв. — жупани, шаровари. З Нової Січі експонуються човен і котва.

З експонатів наступних відділів Музею дуже цікаві: оригінальні документи за підписами А. В. Суворова і М. І. Кутузова, пляни Катеринослава 1792 р. (автор — відомий російський архітект І. Е. Старов, плян підписаний Катериною II-ю), велика колекція знаменитих Опошнянських керамічних виробів, що ними славилася Катеринославщина (? містечко Опішня — на Полтавщині. В. Д.), цінні документи про участь Катеринославської губернії в Кримській війні, а також матеріали щодо важкого становища робітників і селян на Катеринославщині в передреволюційний час, — їхній одяг, примітивні інструменти і т. п.

Центральне місце в Музеї займає відділ, що присвячений советській епосі. Експозиція, що побудована відповідно до періодизації советського суспільства, послідовно й повно оповідає про встановлення советської влади на Дніпропетровщині, про її успіхи в передвоєнні роки, про участь у великій вітчизняній війні та про розвиток в після воєнний час. Найцікавішими експонатами тут є особисті речі видатного керівника революційного руху Г. І. Петровського, що провів декілька років у Дніпропетровському (1930-1935 рр.) (?В.Д.) речі учасника трьох революцій А. К. Войцеховича, оригінальні плякати 1918 р., тачанка часів громадянської війни (мабуť Нестора Махна ? В.Д.), „будьоновки”, мандати делегатів XI з'їзду партії, колекції грошей, взуття, зразки хліба часів громадянської війни та відбудовчого періоду. (А зразів хліба часів голоду 1933 р. нема ? В.Д.).

У відділі „Велика вітчизняна війна” експоновано багато цікавих матеріалів про боротьбу з німецькими загарбниками на Дніпропетровщині — листівки, печатки, зброя та ордени учасників партизанського загону Широківського району Дніпропетровської області, особисті речі підпільників Кривого Рогу — Н. Н. Ходича, Н. Решетняка, А. Жолтухи та інш. В експозиції показано також особисті речі пілота — героя Советського Союзу Б. Глинка, що народився в Дніпропетровському.

У відділі післявоєнного періоду є цікаві матеріали про розвиток промисловости й сільського господарства на Дніпропетровщині, моделі залізничних вагонів, що їх будують в Дніпропетровському, макет нової шахти в Криворіжжі, продукція інших дніпропетровських заводів. Багато матеріалів про сільське господарство, зокрема про діяльність М. Е. Озерного, його ордени, грамота, особисті речі. Закінчується експозиція Музею виставкою подарунків м. Дніпропетровському від братніх республік та закордонних гостей.”

**
*

Таким чином, як бачимо, Дніпропетровський Музей перетворено комуністами на один з їхніх агітаційних пунк-

тів. Величне минуле козацького Запоріжжя поставлено в ролі тільки „вступу” до советських „досягнень”, а про творця цього Музею Д. І. Яворницького навіть не згадано. Але український народ ніколи не забуде цього видатного свого історика!

**
*

Акад. Д. І. Яворницький (зправа) і проф. М. О. Міллер в серпні 1932 р. на останніх розкопах на Огрні (перед затопленням цієї території водами Дніпра).

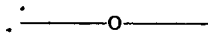
В своєму листі до мене з 5 березня 1964 р., проф. М. О. Міллер оповів про те, як колись Д. І. Яворницький зустрічав царя Ніколая 2-го в своєму Музею в Січеславі (Катеринославі):

„В 1915 р., під час війни, цар Микола II-й був і в Дніпропетровському. Згідно протоколу його перебування там, він мав заїхати й до Музею. Яворницький зустрів його на вулиці перед Музеєм, а як увійшли до Музею, то Яворницький, як він то робив завжди з „високими гостями”, узяв з царя 20 коп. за вхід. Далі він ці гроші приліпив під

скло вітрини з підписом, хто їх сплатив. От зайшли до Музею: цар, за ним розпорядчик і виконавець протоколу міністер Двора барон Фредерікс і ще 3-4 свитських генерали. Фредерікс суворо попередив Яворницького, що згідно протоколу, на відвідини Музею відведено 30 хв. і щоб Дмитро Іванович ні в якому разі не затримував царя ні на одну хвилину, бо їх вже дождатимуть в Кам'янському на заводах. От Дмитро Іванович повів царя по всьому Музею і водив рівно 30 хв. А тоді підвів до картини Репіна — „Відповідь запорожців султану” і почав її показувати царю та повільно читати того листа, з різними коментарями. Як читав, наприклад, — „Поцілуй ось куди нас”, — то показував собі рукою в зад. Як відомо, цар Микола був страшенно смішливий. Він узявся за живіт, перегнувся дугою і реготався на весь Музей. Фредерікс, що стояв ззаду, червонів, робив страшні пики Дмитру Івановичу і махав рукою, щоб той замовкнув. Дмитро Іванович дочитав до кінця і тим задержав царя ще на 30 хв. Після того цар попрощався з Дмитром Івановичем за ручку і подякував йому. Як вийшли з Музею, то повернувся Фредерікс і почав кричати на Дмитра Івановича, як він смів порушити протокол? Дмитро Іванович випростався у весь зріст і відповів Фредеріксу:

— „Я сьогодні мав щастя показувати свій Музей не Вам, а Государю, він залишився задоволеним і дякував мені. А що Ви думаєте, то мені байдуже!”

Фредерікс не мав що сказати, заскреготав зубами і пішов геть, не прощавшись з Дмитром Івановичем. . .”

С. Я. Парамонов

„ВЛЄСОВА КНИГА”, Й ЩО МИ ПРО НЕЇ ЗНАЄМО

I

Історія знахідки. Під час громадської війни в 1919 році полк. денікінської армії А. Ізенбек знайшов у розбитому маєтку десь „в Орловському чи Курському напрямку” на підлозі розкиданої бібліотеки дерев’яні дощечки, що були вкриті невідомими літерами. У минулому він був художник при археологічних експедиціях Академії Наук, і мав деякий інтерес до предметів старовини. Дощечки ж були зовнішнім виглядом дуже старі, декотрі навіть трухляві та проїдені шашелем.

Він зібрав більшу частину (бо декотрі були вщент роздушені салдатським чобітгям) та взяв із собою й перевозив їх, аж доки не осів у Брюсселі. Дощечкам цим, що набули потім назву „дощечок Ізенбека”, він не надавав особливого значення, а дивився на них, як на раритет, іноді показуючи їх своїм приятелям. На пропозицію Брюссельського університету, що зацікавився дощечками вивчити їх, він відповів негативно. Отже власник дощечок не виявив належного інтересу до них.

Початок вивчення. Десь коло 1924 року дощечки побачив Ю. П. Міролюбов, що шукав старовинних джерел, бажаючи написати поему про Світослава Хороброго, і хотів мати зразки старовинної мови.

Він скоро зрозумів абетку, якою були написані дощечки, бо вона була дуже схожа на кирилицю, але значно примітивніша, й мала декілька зовсім невідомих літер.

Він почав переписувати текст дощечок на кирилицю; це була надзвичайно тяжка робота, бо поділу на слова не було, а самі слова, до того ж, були незрозумілі. Найбільшу частину він переписав, але були деякі боки дощечок, які він з невідомих причин не переписав. Трухляві дощечки, що були пошкоджені часом та шашелем, він реставрував, впорскуючи спеціальний розчин, що потім

твердів й скріплював дерево. Отже не всі дощечки Ізенбек підбрав, не все на дощечках Міролюбов переписав; були й дощечки, що розпалися на шматочки, які довелося зліплювати. Багато літер та слів в тексті були стерті, відколені і т. д.

Мова дощечок виявилася слов'янською, але дуже темною й незрозумілою; навіть ті дощечки, на яких текст зберігся досить добре, розуміти було трудно. Вкінці, не зважаючи на колосальну роботу, що була переведена Міролюбовим, він втратив інтерес до дощечок, бо того, чого він у них шукав, не знайшов.

Доля дощечок. У серпні 1941 року Ізенбек під час німецької окупації вмер. Він був людиною самотньою, і майно його частково було розкрадено, загинули й всі „дощечки Ізенбека”, лишився тільки текст, що переписав Міролюбов, та кілька фото.

Початок публікації тексту дощечок.

Чутки про дощечки досягли А. А. Кура (емігрантське скорочення прізвища), що працював тоді в Сан-Франціско при Русському Музеї. Він звернувся до читачів журналу „Жар-Птица” з проханням, чи не знає хтось з них чогось більш докладного про дощечки. У відповідь він одержав від Міролюбова лист, в якому той повідомляв його про подробиці знахідки дощечок тощо.

Міролюбов переслав Курові всі матеріали про дощечки, і в його руках не лишилося нічого. А. А. Кур почав розбирати текст дощечок і з 1954 р. часткою публікувати його зо своїми поясненнями.

Журнал „Жар-Птица” видавався тоді ротаторним засобом, і публікація в ньому ані з технічного, ані з наукового боку не була задовільною. Такі видання розглядаються, як „приватні папери” або „на правах рукопису” і, так би мовити, юридичної сили не мають, тобто не вважаються за публікацію.

Хоч А. А. Кур і зробив багато помилок й вніс чимало просто нісенітниць в свої пояснення, то однак його заслугою лишається те, що він вірно оцінив значення до-

щечок, чого ані Ізенбек, ані Міролюбов в достатній мірі собі не уявляли.

Опублікування змісту цих дощечок в маловідомому, емігрантському журналчику, що видавався, до того ж, на ротаторі, не звернула на себе уваги учених, — тим більше, що А. А. Кур не являється професійним науковцем, а сам зміст цієї пам'ятки настільки незвичайний, що більшість, хоч і читала, то все ж таки цю знахідку не сприйняла. Дехто вважав це за фальшивку, а дехто — за якийсь непорозуміння.

Не зважаючи на всі зусилля, нам таки не пощастило здобути старі числа журналу, і лише завдяки доброзичливості А. А. Кура ми одержали зшитки з його статтями, і спромоглися зробити з них фотокопії. Отже знахідка лишалася невідомою як спеціалістам, так і широким кругам читачів. Щодо черговості статтів А. А. Кура — вони появилися: перша в № 1 за 1954 р., друга в № 2, третя в № 8, четверта в № 12, п'ята в № 1 за 1955 р., шоста в № 2 за той же рік, — усе це в циклоstileвому журналі „Жар-Птиця”.

У 1956 році „Жар-Птиця” почав друкуватися в друкарні, але текст дощечок почав регулярно публікуватися лише в 1957 році, і друкувався в 1958 й 1959 роках. Далі, цей журнал перестав існувати. Наскільки відомо, ані Міролюбов, ані Кур з того часу дальших публікацій дощечок не робили. Опубліковано, поскільки можна догадуватися з числа дощечок, біля $\frac{3}{4}$ тексту переписаного Міролюбівим. Доля решти тексту невідома.

З наукового боку всі ці публікації не задовольняють: багато друкарських помилок, до того ж невиправлених; є дощечки з незаномерованими рядками, є дощечки друковані двічі (й обидва варіанти з помилками тощо).

Публікація дощечок була незадовільною не тільки з друкарського та формального боку, але й з боку змісту: товмачення слів тексту часто зовсім невірні, і нічого спільного з справжнім текстом не мають. Пояснення Кура часто зовсім фантастичні. Отже й ці обставини не сприяли тому, щоб дощечки були визнані серйозно.

Перші книжкові публікації дощечок. У 1957 році Сергей Лесной в 6-му випуску своєї великої праці „История „руссов” в неизвращенном виде” дав перший звіт про стан справи з дощечками, з’ясувавши це досить докладно; там таки подано й фото однієї з дощечок, а також переклад й аналізу змісту.

До часу появи вищезгаданої праці Лесного, тобто до 1957 р., інші автори в опублікованих статтях вживали терміни: „дощьки”, „дощечки Изенбека” тощо. По суті ж цей твір не був названий. Поскільки ж дощечки є тільки дощечки, а твір — це щось зовсім інше, то Лесной назвав твір „Влесовою книгою”, бо в тексті в одному місці сказано: „Влес сю книгу потщемо”. Хоч зміст цього вислову не зовсім ясний, але що Влес пов’язаний з цією книгою — тут не може бути сумніву.

Лесной відрізняв три поняття: 1) дощечки Изенбека, що мали на собі букви, 2) текст, що був переписаний Міролюбовим, який він назвав „текстом Міролюбова”, і 3) твір, що частково зберігся й дійшов аж до нашого часу, — це „Влесова книга”.

В інших випусках свого твору Лесной розібрав зміст кількох інших дощечок, а в 10-му випуску вмістив рецензію Академії Наук СРСР про одну дощечку, фото якої він за допомогою університету в Мелбурні переслав до цієї Академії.

Що являли собою дощечки? Дощечки були з якогось твердого дерева, можливо з берези, майже всі однакової щодо розміру, а саме: 38 сант. довжиною, 22 шириною і півсантиметра глибиною. Поверхня була нерівна, — видно, що її обробляли ножем. Від довгого часу поверхня була поцаряпана, місцями сколена; деякі місця вкриті п’ятнами, або вздулися, немов би відсиріли. Букви вкривалися лаком або олієм, але вони з ходом часу відставали.

Як писалися дощечки. Букви видавлювалися чимсь твердим, може шилом, в видавлені місця втиралася краска і все покривалося лаком або олієм для кращого збереження краски. Перед писанням проводили горизонтальну лінію, що служила основою рядка. Усі букви писалися під

лінією так, що верхня частина букви обов'язково торкалася лінії — рядка, букви немов привішені до горизонтальної лінії. Поділу на малі й великі букви немає — всі однакові величиною та формою написання. Пунктації немає, усі букви написані на однаковій відстані; поділ на слова також відсутній.

Коли слово не кінчається в кінці рядка, то решта слова переноситься до другого рядка без будь-яких правил; переноситься навіть одна буква.

Дощечки списані з обох боків, без уступів; на них немає чисел черговости. На верхній частині дощечок є по дві дірки, через які просилений тонкий ремінець, щось подібне до очкура, який і зберігав порядок дощечок. Дощечки були знайдені вже без ремінців; тільки кілька з них лишалися зв'язаними, але важко сказати, чи це скріплення має первісний характер.

Читаються дощечки зліва направо. На декотрих на початку малюнки-знаки: чи то собаки, чи коня, чи сонця. Міролюбів був настільки неграмотний в цій справі, що навіть не позначив — котрим саме малюнком починається дана дощечка. У приватному листі він обіцяв (по закінченні друкування тексту) дати окрему замітку про ці знаки — гліфи, але зрозуміла річ, не зробив цього; та й його інформація не могла мати вартости, бо відривала сенс знаків від тексту.

А. А. Кур у своїх поясненнях допустився великої помилки: він гадав, що згадані знаки-гліфи були в самому тексті, нагадуючи гієрогліфічне письмо єгиптян. Але це зовсім невірно, — бо ж ці знаки стояли **перед текстом**, і мали особливе значення.

Абетка „дощечок”. Азбука дощечок — примітивна „кирилиця”, але без грецьких букв: ксі, псі, фіти, іжиці тощо. Декотрі букви слов'янської азбуки відсутні, а саме: немає „и”, писано замість „іоі”, немає „ю”, писано „іу”. М'який й твердий знаки існують, але вживаються тільки для пом'якшення звука чи припинення. У кінці слів твердий знак не вживається. „Ять” існує, але вживається рідко. На різних дощечках по-різному написано те саме слово,

відбиваючи зміну ортографії в різних віках та в різних авторів. Є й такі букви, що чужі кирилиці, але таких мало. Декотрі букви написані по-різному, але подібні, являючи собою варіанти, а декотрі написані завжди однаково.

Яке це письмо — видно з фото однієї з дощечок (Див. фото № 1). Але ця дощечка належить до тих, що збереглися найкраще.

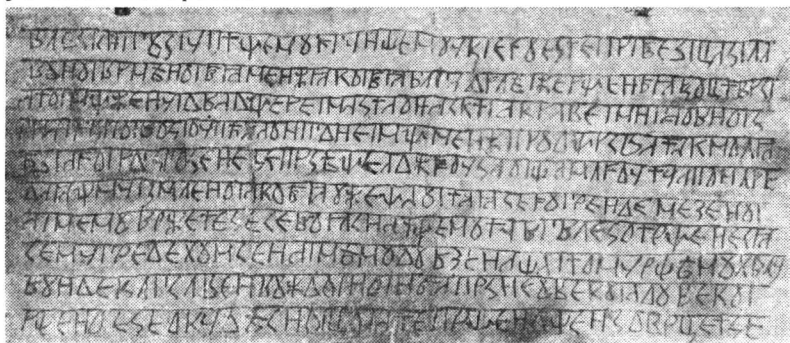

Фото № 1.

Питання щодо автентичності дощечок. Кожен ново-знайдений історичний документ повинен бути вивчений насамперед з боку його автентичності, а саме: чи не є він підробкою, фальшивкою? Цим ми повинні зайнятися дуже уважно й подрібно.

Кожна підробка має свою причину, свій „raison d'être”. Кожен фальсифікатор повинен мати певну мету для фальсифікації: або він хоче заробити на цьому гроші, або мати славу, або просто когось обманути, „розіграти”, над кимсь посміятися.

З того, що ми знаємо про дощечки, видно, що ані Ізенбек, ані Міролюбов не пов'язували з ними будь-яких матеріальних інтересів; навпаки, ми можемо тільки докоряти їм, що вони тримали дощечки в такій тайні. Отже грошовий інтерес тут відпадає.

Не шукали вони й слави, бо тексти почали друкуватися тільки тому, що наполягав на це А. А. Кур. Отже сучасні особи, в руках яких вперше з'явилися дощеч-

ки, ніяк не можуть бути під підозренням, що саме вони дощечки сфабрикували. А. Ізенбек навіть добре не знав російської мови, бо був з походження з народів середньої Азії.

Якщо б припустити, що дощечки — це фальшивка, то все ж таки вони повинні були бути зроблені дуже давно, бо шашель заводиться рідко й живе довго, поки виявиться його діяльність. Очевидно, дощечки попали в руки перших власників давно.

Ледве чи були вони куплені; якщо б було так, то хтось про це знав би, бо покупець якось засвідчив би факт купівлі. Найімовірніше, що дощечки переходили з роду в рід і переховувалися в родових архівах з давніх-давен так, що ніхто не знав, що воно таке, і не цікавився. Аристократія особливою любов'ю до науки не могла похвалитися, отже дощечки лишалися нікому невідомими.

Повне мовчання власників переконливо каже, що слави не шукали. Що це була „штука”, — цей здогад відпадає, бо для писання, не кажучи вже про зміст, треба було місяців і місяців тяжкої праці.

Отже поява в 1919 році на світ Божий дощечок не викликає подиву: архів-бібліотека був розбитий, і те, що там переховувалося, стало відомим людям. Щоб запобігти всяким підозренням у справі древности дощечок, нагадаємо, що саме ці дощечки могли бути вже й не так-то старі; їм може бути лише кілька століть, тобто вони можуть бути лише копіями, а не оригіналами. А що на Поліссі, Литві тощо ще в 15-му, 16-му віках частково було поганство, — це знаємо з боротьби Церкви з ним.

Переходимо тепер до основної аналізи справи автентичности цих дощечок. Як відомо, всяка підробка має на меті бути якнайбільше схожою на оригінал, бути найбільш точною імітацією, — це ідеал фальсифікатора. Копіювання оригіналу є основною метою роботи; успіх фальсифікації залежить насамперед від успіху уподібнювання.

Дощечки всією своєю істотою кричать проти цього: все в них оригінальне і ніякого уподібнення, все своє, незапозичене. 1. Дощечки написані на дереві. З літописів

знаємо, що в древності існували „дошки”, боргові записки на дереві, але жодне джерело не говорить про те, що на дереві писали й цілі книги.

Існували книги писані на берестяній корі, але не на дереві.

Нещодавно в Новгороді знайшли сотні берестяних „грамот”, дуже старих. Однак усі вони являють собою коротенькі записочки на кілька рядків. Береста служила за шматки паперу. Знайдені навіть тверді костяні палички, якими на корі видушували букви. Зовсім, порівнюючи, недавно в Ладозі знайдено й дерев’яні палички з руничним письмом. Усе це знахідки самого останнього часу. Про писання на дощечках ніхто не знав. Як же могла прийти в голову думка фальсифікаторові писати на якійсь такій основі, що досі ще не була відомою? Його фальсифікат був би відкритий відразу. Але автор чи автори все ж таки писали на дощечках!

Треба було винайти засіб писання та такий секрет, щоб написане не втрачалося впродовж багатьох віків. Далі, операція видушування або вирізання забирала, розуміється, колосальну кількість часу. Чому ж автор не вжив звичайного засобу древности — писання на пергамені? А тому, відповімо, що жив він не у сфері впливу Риму та Візантії, а в далекому закутку, у своєму оточенні, де пергамену не вживали. Автор писав на місцевому матеріалі для писання.

Отже висновок перший: **як сам матеріал, так і засіб писання абсолютно оригінальні.**

2. Якою азбукою повинен би був писати „фальсифікатор”? Чому він не вжив „кирилицю”? Вона ж існує ще з 868 року, — то невже такої древности йому не досить? Ні, він пише **примітивною „кирилицею”**, де буков „и” або „ю” зовсім немає.

З „Житія св. Кирила” ми знаємо, що взимку 861 року він зустрів у Херсонесі в Таврії русина, що мав Євангелію та Псалтир, писані „руськими письмени”. Св. Кирило швидко навчився читати, чим дуже здивував усіх. Не дивно, що коли через два роки йому довелося з наказу грець-

кого імператора перекладати богослужбові книги з грецької мови на слов'янську, то він покористувався азбукою, яку він бачив у книгах згаданого русина. Що це не наша вигадка, видно з того, що існує старовинне джерело, де прямо сказано, що св. Кирило запозичав „кирилицю” від русина. Отже не підлягає ніякому сумніву, що біля 861 року в Таврії вже були русини, що вживали щось подібне до кирилиці.

Азбука „Влесової книги” простіша за кирилицю, і в ній немає деяких грецьких літер, які ввів св. Кирило у свою „кирилицю”. Отже азбука „Влесової книги” старша за кирилицю. Кому могло прийти в голову винаходити особливу азбуку, коли можна було вживати й кирилицю? Відповідь ясна: кирилиці ще не було, або вона ще не докотилася до автора „Влесової книги”.

Висновок другий: **азбука „Влесової книги” хоч і подібна до кирилиці, але примітивніша за кирилицю.**

3. Якою мовою повинен був би писати „фальсифікатор”? Зрозуміла річ — церковно-слов'янською, бо ця мова відома з усіх старовинних джерел.

Однак він не пішов цим шляхом: він „винайшов” особливу слов'янську мову, що нікому не відома. Значення багатьох слів „Влесової книги” зовсім невідомі. І ми тільки можемо догадуватися, розбираючи ці слова в контексті з іншими.

Грамматика „книги” дуже відрізняється від граматики інших слов'янських мов; вона разом і примітивна, і складна; примітивна через те, що форми слів передає часто дуже спрощено; складна ж через те, що дієслівні форми її дуже складні. Цікаво відмітити, що декотрі з них ми зустрічаємо в говірці гуцулів у Карпатах, де ці застарілі форми ще вживаються.

Отже, чи не доказує це, що „фальсифікатор” знав навіть говірку сучасних гуцулів? Впадає в очі й те, що дощечки не одноманітні: вони різні як щодо правопису, так і щодо стилю.

Нам удалося встановити дві групи дощечок: одна група (старша за часом) зовсім не вживає частки „і” для спо-

лучення слів, — вона вживає для цього „а”, — так, як це в декотрих сучасних слов'янських мовах. При тому ж складні форми дієслова не вжваються на тих дощечках, на яких для сполучення вживається частка „і”. Таких груп дощечок ми спромоглися встановити три.

Отже навіщо було „фальсифікаторові” винаходити аж три різні правописи та три стилі? Справа вирішується іншим способом: було принаймні три автори, що писали в різні епохи й відбивали у своєму писанні правопис і словесний стиль своїх епох.

Багато слів вживається в такій архаїчній формі, що навіть тяжко догадатися, що це за слово, наприклад: „ренка” означає руку, „зомб” означає зуба, „голомб” — голуб, „вендеврентитися” означає возвратитися, „гемба” означає губу і т. і.

Дуже багато висловів, що можуть бути названі, умовно, „полонізмами”, наприклад: „пшеде” — прийшов. Очевидно ці „полонізми” в польській мові є залишками старо-слов'янської мови. Але ця мова виглядає тепер як надзвичайно своєрідна мішанина польських, українських та інших слов'янських мов. Невже „фальсифікатор” знав усі ці мови?

4. Кожен твір, справжній чи фальсифікат, повинен мати якесь основне завдання, загальну тенденцію, чи то возвеличити якусь особу, якийсь край, якусь ідею тощо; без цього може обійтися хіба що божевільний.

У „Влесовій книзі” цього немає; нікого вона не вохваляє, нікого не виставляє на перший план, нікому не намагається догодити, ніяку країну не оспівує, але має дуже своєрідне щось центральне: це любов до „землі Руської”, до своїх предків, до своїх богів і звичаїв.

„Влесовая книга” — це не літопис, як ми це розуміємо, це не хронологія подій, якої шукав Ю. П. Міролюбов, — це збірка своєрідних проповідей напіврелігійного характеру, що має дуже багато історичного матеріалу, бо культ предків був основою релігії. Отже історичний матеріал був, так би мовити, канвою, навколо якої групувалися релігійні та моральні думки. Приклад предків був

одночасно і метою навчання, і метою їхнього почи-
тання, чи вшанування.

Усю книгу червоною ниткою наскрізь пронизує галас,
зойк про необхідність єдності „на Русі”, ніде не можна
знайти чогось особистого, — все зосереджено на інтере-
сах Руської землі, руської віри.

І тут ми бачимо абсолютну оригінальність та незалеж-
ність від будь-яких зразків літератури або народнього
епосу. „Фальсифікатор” був генієм, що став вище всього
персонального, матеріяльного, дріб’язкового. Він був вті-
ленням ідеї нації, що єдналася біля віри — віри високої,
моральної, що перевершувала всі поганські віри того ча-
су.

5. „Влесова книга” у своїй основі відноситься до ду-
же темної доби нашої історії, а саме — до епохи боротьби
Русі з готами та гунами, про що в наших літописах немає
жодного слова. Зрозуміти це дуже легко: наші літописи,
літописи християнські, всім духом своїм протипоганські.
Отже поганська історія була історія „еретична”, против-
на християнській релігії, і вважалося гріхом мати діло з та-
ким матеріялом. Усе поганське руйнувалося вщент, з цим
руйнувалася й наша попередня історія, що спиралася
на поганстві.

Автори „книги” приділили багато уваги подіям зга-
даної епохи (приблизно 3-го—5-го віків), переказуючи
частково те, що відоме нам з інших джерел, а здебіль-
шого зовсім нове, науці невідоме. Отже автори „книги”
виявили надзвичайне знання згаданої епохи. Що ж мог-
ло спонукати великих знавців (чи знавця) до фальшу-
вання? Коли б ми знайшли якусь тенденційність у „книзі”,
то мали б рацію щось підозрівати. Але тут тенденційнос-
ти нема. Є лише частина зовсім незнаної нам історії.

Не перечислюючи далі всіх аргументів на користь
автентичности „книги” (частково про це буде говорити-
ся й далі), скажемо, що оригінальність, яка просякає всю
„книгу”, засвідчує повну автентичність твору.

Рецензія Академії Наук. Хоч автор цих
рядків і був переконаний в автентичності „Влесової кни-

ги”, то все ж таки він ужив заходів, щоб почути думку фахівців. За допомогою університету в Мелбурні він звернувся до Академії Наук СРСР з проханням висловити думку Академії. Для цього було надіслано фото дощечки, що вміщало в собі десять рядків тексту.

Проф. Л. Віноградов у листі від 15 квітня 1959 р. повідомив, що в Академії уважно розглянули текст дощечки, і зробили такий висновок: 1) графіка й палеографія показують, що текст написаний якимсь невідомим до цього часу до-кирилівським письмом, але мова не дозволяє припустити, що дощечка справжня, бо деякі риси показують наявність особливостей, що виникли вже після 9-го й 10-го вв. Експерт гадає, що це є підробка А. І. Сулукадзева (початок 19-го століття). Отже Академія Наук вважає дощечку за фальшиву.

З цим ми погодитися ніяк не можемо через такі причини: 1. Експерт Академії Наук мав перед собою лише 10 рядків, і не мав уявлення, що ми маємо їх понад 1000, тобто величезний твір, обсяг якого показує, що це не підробка. Ясно, що фальсифікатор не мав ніякої підстави робити фальшивку протягом місяців, коли для цього було досить витратити може лиш кілька днів. Це ж було б проти звичайної людської логіки! 2. Експерт не міг зрозуміти сенсу принаймні половини тексту, бо він не мав змоги навчитися мови „книги”. Автор цих рядків, що витратив багато часу, щоб зрозуміти, що написано на згаданій дощечці, роками читав текст інших дощечок й поступово почав розуміти його, а все ж таки не розуміємо його майже наполовину.

Експерт же міг зрозуміти ще менше, бо оперував лише кількома словами, що можна зрозуміти без порівняння з текстом інших дощечок. Таким чином висновок свій він міг базувати лише на кількох словах, до того ж **не наводячи будь-яких прикладів**. Уся його експертиза — лише голе твердження, і тільки. 3. Експерт посилається на те, що деякі риси мови „книги” являються в слов'янських мовах пізніше, але він зовсім не враховує того, що історію розвитку мови ми знаємо дуже погано. Здебільшого ос-

новні оригінальні джерела — вже твори 12-го та дальших віків, раніших зразків ми **не знаємо**. Саме найстаріше, що ми маємо в дуже коротких відривках, відноситься найглибше 10-го віку, та й то до зразків **не руської мови**, а старо-болгарської, або старо-моравської.

Відкрито кажучи, ми не маємо **жодного зразка** такої старо-руської мови, що була б старшою за мову „Слова о полку Ігоревім”, тобто вже від самого кінця 12-го віку. Таким чином наші уявлення про стару руську мову спираються не на фактах, а на деяких припущеннях, що зроблені на підставі вивчення джерел **значно пізніших**. Ми знаємо **тільки кінець процесу розвитку** мови, і той кінець ми не маємо підстав вважати за старо-руську мову.

Коли ж ми беремо мову „Влесової книги”, то зустрічаємося з двома фактами дуже важливими, а саме: 1) мова деяких частин „книги” безперечно належить до старих русів і відноситься до часу (може й за цілі віки) з-перед 10-го віку; 2) різні дощечки відбивають **процес зміни мови**, про що свідчить лексика, морфологія та ортографія дощечок.

Отже перед нами не дощечка з 10-ма рядками, а великий документ, писаний невідомою нам ще мовою, але про яку прямо сказано, що це мова старо-руська.

Маючи „Влесову книгу”, ми бачимо значно більш примітивну мову, ніж будь-котра інша з відомих слов'янських мов. Для фальсифікації треба було б винайти цілу нову, неіснуючу мову. Чи не занадто це багато для „фальсифікатора”?

4. Експерт Академії Наук чомусь лишився анонімом; коли він такий впевнений, то чому б не підписатися під висновками? А підписатися було треба, бо наука знає не тільки фальшивки, а й невірні висновки експертів. Нагадаємо, що „Слово о полку Ігоревім” вважалося й вважається досі кількома „експертами” за фальшивку. Адже камінь, знайдений на Таманському півострові з надписом, що князь Гліб міряв Керченську протоку, також вважався „експертами” за підробку! Листування іспанського єврея з Хазарією також вважалося за фальшивку. Нарешті

знамениті „кумранські рукописи” з берегів Мертвого моря, що зробили революцію в наших уявленнях про Старий Заповіт, були визнані „експертами” ще в минулому столітті за фальшиві. Лише тепер, коли документів знайдено силу-силенну, скептики замовкли.

Оцей скептицизм дуже характерний для деяких шкіл науковців, для яких усе нове насамперед — „фальшиве”. Давно Французька Академія Наук категорично запевняла, що метеори, тобто каміння з неба, **не можуть падати**, або що в Сибірі не може бути вічної мерзлоти. А скільки історичних грамот, документів тощо об’являлося фальшивими, а потім доводилося „гіб задній ход”?

Отже експертиза Академії Наук нас зовсім не задовольнила, бо вона голословна й побудована на вивченні всього 10 рядків. Вивчення ж усього твору показало повну його автентичність.

Наочний доказ автентичности „Влесової книги”. Найбільш переконливим щодо автентичности є випадок з людськими жертвоприношеннями на Русі. У кількох місцях „книга” рішуче заперечує існування їх у древніх русів; вона каже, що вони існували у варягів й аланів, а твердження, що вони були в русів, вона зве **наклепом** греків, діями противними релігії русів.

Протест „Влесової книги” зробив на нас таке враження, що ми перечитали **все**, що тільки є про це в наших літописах.

Ось тут і виявилось, що **правою була „Влесова книга”, а не наша історія!** Спасибі ж „фальсифікаторові”, що відкрив нам правду! Невірний висновок історики робили тому, що не вчитували того, що було в літописах, а „вчитували” те, **чого там не було**. Знали певно, що в західніх слов’ян були людські жертвоприношення, і у своїй уяві історики переносили це й на нас, східніх слов’ян.

Про це ми вже говорили в нашій попередній статті про віру старих русів; тут ми тільки коротко вкажемо, що: 1) у всіх літописах не згадано жодного слова про ідолів до часів Володимира Великого; 2) немає жодної згадки про людські жертвоприношення в наших предків до часів Во-

лодимира не тільки в наших джерелах, але й у візантійських, арабських, перських та інших чужих істориків і письменників; 3) не знайдено жодного ідола на землях Русі, про якого можна було б певно сказати, що він зроблений русами; 4) літописи відмітили будову ідолів та жертвоприношення вперше для часів Володимира, бо це було нововведення, яке він привіз з-за кордону від західних слов'ян та з дружиною, запрошеною з того ж краю. Якщо б цей звичай був до Володимира, то літописцеві не було б чого про це писати, — це ж був, як думали, старий звичай! Але літописець з обуренням говорить про жертви: „і осквернився кров'ю земля Руська и холот”. **Цього до Володимира не було;** 5) одночасно з цим почав Володимир заводити й ідолів, бо послав до Новгороду уя свого Добриню, щоб поставив там ідола, отже ясно, що до того часу в Новгороді ідолів не було!

Цей приклад показує, що правдивість „Влесової книги” підтверджується насамперед не її ортографією, мовою, а **самим змістом**. Він говорить сам за себе. Коли „Влесова книга” буде досконало вивчена, знайдуться, певно, й інші докази її правдивості; але, видно, значно легше об'явити її фальшивкою, і тим самим позбутися клопоту.

ARE NEW CANADIANS DANGEROUS?

(The following editorial was delivered on the CBC national radio network on May 26, 1964 by Daniel Woodward, Publisher of Canada Month magazine).

In St. Jerome, Quebec, last night, some significant words were said by a justice of the provincial Court of Appeal, Bernard Bissonnette:

“We English and French are in a sense two powerful shareholders, neither of whom can impose his will on the company. The adhesion of small shareholders, in this case New Canadians, is indispensable to establish a majority. In them

resides what has been called the "balance of power."

"This political phenomenon," Mr. Justice Bissonnette concluded, "carries dangers and uncertainties to such a point that we are . . . exposed, if we are not united, to be dispossessed of our national patrimony by these groups. Our sons would never forgive us."

Perhaps our sons would, in fact, be grateful to us if we were to let go gracefully.

If there is any danger and uncertainty about the numbers and intentions of the new Canadians it is because we — the **old** Canadians, have failed to make something grand enough of this country ourselves.

More than once I have heard people say that if Canada is to be saved it will have to be saved by the new people — first and second generation Canadians.

I believe this myself.

Unity is a nice thing to have — in fact, in some particular ways it is necessary to the survival of a nation — and this one is no exception.

But unity for its own sake is a hollow achievement. Something has to make us unified. We have to want the same **important** things and try for them. Then we find unity as a fact of our national life and of each of our individual lives as members of that nation. Going for unity is like going for culture — it doesn't work. Both occur most successfully as the unconscious products of other endeavors.

So how about the New Canadians?

Since World War II 435,000 families — more than a million and a half people — have come here. And many more came earlier. I can agree with Judge Bissonnette that there are enough of them for us to pay the most serious attention to.

But they are not danger except to people who live upon bitterness, frustration and fear. They **are** a real danger to that boisterous little crowd of modern intellectuals who think they know better how to run my life and yours than we ourselves do. A friend of mine describes these people wherever they occur — in government and politics, in journalism, in the arts, on university faculties of political science and social studies

— he describes them as “super-managers of humanity”. They lure us with promises of economic security, they peddle a brand of “democracy” that would satisfy our stomachs and wither our spirits.

The New Canadians are dangerous to these people **because they came here to be free.**

They came here from countries in which personal freedom had been seriously curtailed if not denied altogether. They thought of us out here in America as people who enjoyed that wonderful privilege of freedom which demands of each man that he behave **responsibly**. That he bear the burden of his own security and that of his family and bear it joyously. He would think hard and often what was the **right** thing to do and he would try to do those right things. He would work hard and perhaps with luck and long industry he would even become wealthy.

This is what he thought about North America and this is what he expected to find.

He was disappointed. We disappointed him. We English and we French — we old Canadians. We sat here frightened of building our country, frightened of making moral decisions every day, frightened of being independent, frightened of being responsible.

Our new Canadians have been confused and disillusioned by us. While they work at their jobs, earning their living, they are reflecting upon how America — how Canadians — let them down.

But these people are rapidly ceasing to be mere landed immigrants. They are becoming citizens. **And they are going to build this country into what they hoped it would be.** Some of us old Canadians are going to be doing that job with them. **Some** of us are just going to go on crabbing and criticizing and whining and wanting, with these pitiful credentials, to super-manage humanity. And the Devil take this scrawny breed.

We will indeed be “dispossessed of our national patrimony” by the New Canadians. And Canada will grow to be great among nations.

Дмитро Соловей

ВАСИЛЕНКО, МІЛЮКОВ І САМОСТІЙНІСТЬ УКРАЇНИ В 1918 Р.

(Продовження)

3. Різний ступінь національної свідомости й національної гордості у Василенка й Мілюкова

Н. Д. у паризькій „Україні” Іллі Борщака писала, що М. П. Василенко був „ворогом партійности”.⁶⁴⁾ Та треба сказати, що це ніяк не відповідає дійсності в тому разі, як що вона під цим розуміла всяку партійну приналежність і обстоювання всяких партійних постулатів, а не тільки чужу партійність, партійність інших осіб, і якщо вона мала на думці період принаймні до кінця 1918 р. Адже Василенків приятель Дм. Дорошенко ясно писав, що „М. П. Василенко належав до (російської) конституційно-демократичної партії.”⁶⁵⁾ Це саме підтвердив і Дм. Донцов у своєму щоденникові з 1918 р., пишучи: „перед тим, як стати міністром української держави, Василенко був членом партії Мілюкова”.⁶⁶⁾ А з щоденника Мілюкова⁶⁷⁾ дізнаємося, що Василенко не тільки був, але й залишався бути діяльним членом російської конституційно-демократичної партії і в 1918 р., коли виконував обов’язки міністра в „Українській Гетьманській Державі 1918 р.” — кажучи словами Дм. Дорошенка. Цього року Василенко діяльно допомагав Мілюкову, провідникові тої партії, у здійсненні політичної його місії в Києві. І це в той час, коли ця російська конституційно-демократична партія у 1917 р. зайняла цілком відверту ворожу позицію щодо визвольних змагань українського народу й почала прямувати до відбудови централістичної єдиної неділимої Російської імперії, що навесні 1917 р. розвалилася була. Нагадаймо тут,

64) Ч. 5 за 1951 р., ст. 342.

65) Дорошенко, том II, ст. 64.

66) Донцов: Рік 1918, ст. 47.

67) Дневник П. Н. Милюкова. Переговори: с немцами в 1918 г. („Новый Журнал” кн. 66 за 1961, ст. 173-203).

що після переговорів 15 липня 1917 р. в Києві з представниками Центральної Ради і після згоди Керенського, Церетелі й Терещенка, міністрів російського Тимчасового Уряду, на дуже обмежену автономію України, кадети-міністри (Шінгарьов, Мануйлов, кн. Шаховський), не погодившись з наданням Україні навіть тих дуже кучих прав — пішли 17. VII на знак протесту до димісії і створили тоді кризу в Тимчасовому Уряді.⁶⁸⁾ А державний контролер у Тимчасовому Уряді Ф. Ф. Кокошкін (теж кадет), за твердженням П. Мілюкова, ставив собі за завдання „ослабити, на скільки можливо, ту шкоду, яку заподіяно Росії угодою з 15 липня 1917 р.”⁶⁹⁾ Нарешті, за запізненным пресовим повідомленням від 3. XI. 1917 р., що базувалося на інформації московської кадетської газети „Речь”, кадети покинули Центральну Раду на знак протесту проти постанови Ц. Р. від 22. IX. 17 р. скликати на 8. XI. 1917 Українські Установчі Збори. Вийшли вони з Центральної Ради ще й тому, що були проти утворення власного українського війська і проти проголошення української мови на Україні урядовою мовою. Нарешті, були вони проти ухвали Ц. Р. надіслати на мирові переговори своїх власних відпоручників.⁷⁰⁾

З усього цього бачимо, що послідовно ворожа постава щодо визвольних змагань українського народу з боку російської конституційно-демократичної партії ані трохи не захитала кадетської орієнтації Василенка. А це значить, що він цілком з тою позицією своєї партії погоджувався. Більш того, Василенко в 1918 р. навіть конспірував в інтересах цієї партії проти гетьмана П. Скоропадського, хоча й був у той час його міністром, і хоча сам гетьман також був прихильником єдиної неділимої, але тільки не кадетської, а ще правішої й реакційнішої — абсолютистично-монархічної Росії.

Із щоденника Мілюкова видно, що Василенко у стосунках з Мілюковим у Києві в 1918 р. ніколи не підкреслював з твердістю й рішучістю, що він перш за все україн-

---

68) „Визвольні змагання”..., ч. 233.

69) Дорошенко, том I, ст. 130.

70) „Визвольні змагання...”, ч. 406.

нець і що найперший його обов'язок — працювати в інтересах України, в інтересах її визволення від колоніальної підпорядкованості Росії, від її економічного визиску й національного пригноблення. А Мілюков же відверто проголошував у Києві, що він „прежде всего русский и работает для России”, та ще й для Росії імперіальної. І вся його політична акція в Києві й провадилася в цьому пляні.

Н. Д. писала, що десь на початку 1920-их років М. П. Василенко „твердо вірив, що таки буде українська самостійна держава”.⁷¹⁾ Можливо, що через якихось 3—5 років після подій 1918 р. Василенко, відсахнувшись від централістичних і антиукраїнських змагань своєї російської партії, справді почав вірити у те, у що він не вірив до 1919 р. Цього ми не знаємо. Але із щоденника Мілюкова аж ніяк не видно, щоб він, Василенко, у 1918 р. рішуче боровся за самостійність України так само, як Мілюков рішуче й з великою активністю боровся тоді за відбудову єдиної неділимої Росії, у складі якої Україна мала б бути лише звичайною інтегрованою російською провінцією без будь-яких ширших політичних і національних прав. Навпаки, із записів Мілюкова до його щоденника ясно видно, що Василенко, як дисциплінований член російської конституційно-демократичної партії, почував себе ще й у 1918 р. перш за все **росіянином** і діяв в інтересах російської імперії, хоча й не вважав себе за „русского”, себто — за великороса, а тільки за українця та мав якісь безсумнівні сантименти щодо України.

З усього цього видно, що великорос Мілюков, і українець Василенко мали дуже не однаковий рівень своєї національної свідомості, не однаковий рівень національної гордості та не однаковий рівень своїх національних прагнень. Мілюков мав їх яскраво виявлені, сильні й навіть явно агресивні й імперіялістичні, Василенко ж — слабкі, недорозвинені й недолугі, як це завжди буває у людей, що хворі на комплекс національної меншевартості й на відсутність національної гордості.

⁷¹⁾ „Україна” (Париж) ч. 5 за 1951, ст. 338.

Очевидно, це не була свідомо Василенкова провина, бо він, як нам здається, не був політичним спекулянтом, яких у той час траплялося на Україні дуже й дуже багато, і які приставали тоді до тої чи тої політичної течії не з глибоких ідейних переконань, а лише тому, що сподівалися там мати для себе персонально більше вигід. Це була тяжка національна Василенкова трагедія, трагедія переконаності у своїй національній меншевартості. Це був наслідок дії традиційного російського імперського режиму й виховання, які протягом більш як два століття, поруч з економічним тисненням та нещадним політичним терором, спрямовані були на прищеплення всім народам Росії, особливо ж освіченим їхнім шарам, упевнення щодо великоруської інтелектуальної вищості, прищеплення відчуття російського імперського патріотизму і разом з тим звернені були на приглушення й придавлення патріотизму всякого іншого. Нарешті, це був наслідок втягнення Василенка в інтереси російської історичної науки та інтереси російських (імперських) професійних кадрів.

Українська бо наука, базована на українській мовній основі, тоді лише починала ще розвиватися. Вона щойно звільнилася в наслідок революції 1905 р. від гніту Валуївського обіжника з 1863 р. та царського указу з 1876 р., а тому й не мала значних своїх згуртованих і зміцнених ідейністю кадрів. Крім того, вона не була в Росії ані визнана законом офіційно, ані допущена до вищої школи й державних наукових установ. Значить, вона не могла дати в Росії жодного заробітку, без якого науковець не може існувати, не могла забезпечити жодної кар'єри українському вченому, не могла розкрити перед ним широкого поля й привабливих можливостей для індивідуального розмаху й виявлення себе перед широким громадянством.

Безмежної ж любови до свого народу й своєї Батьківщини, безмежної відданості їм, які допомогли б перекоротити в собі оте почуття меншевартості і навіть природній потяг до влаштування особистого добробуту, що їх так яскраво виявили, скажімо, Шевченко, Драгоманов,

Франко, П. Грабовський та деякі інші з відомих наших діячів, які віддали на служіння своєму народові все, що мали, — у нього не було. Він не був з породи героїв. Він не був народолюбцем, чи народником, у ширшому й кращому розумінні цього слова. Він належав до гурту людей поміркованих і консервативних, задивлених і вищість великоруської культури, у ту вищість, що її не створило й не мало бідне тодішнє українське життя, придавлене російським колоніальним гнітом.

Отой імперській режим, ота система імперського виховання створила ті умови, що про них писав Мих. Грушевський у статті „Кінець московської орієнтації”, кажучи, що українське громадянство, „поставлене перед вибором між московським катуванням і московським жалуванням” виробило у себе тип „самоотверженого малоросса”, який не тільки до самозабуття служив російському імперському режимові, а й був „готовий віддати всяку національну позицію, всякий національний інтерес московській політиці” і навіть — „підвести під це ідеологічні підстави.”⁷²⁾

Відси небажання у багатьох тодішніх інтелігентів українського походження віддавати свої сили й знання на розвиток придушеної офіційною Росією української культури й науки; небажання працювати над піднесенням всебічного розвитку свого народу. Більш того, з уст декого з них чути було безконечне й хворобливе знецінювання всього свого, паплюження його. Спостерігалось хворобливе шукання у всьому своєму лише хиб, а разом з тим таке ж хворобливе схиляння своєї голови перед усім чужим, в даному випадкові — великоруським, і, нарешті, відання своїх власних сил та знань на допомогу розвитку чужих досягнень і на створення собі в такий спосіб власного добробуту і взагалі найкращих умов для особистого існування.

Ці дві крайності, розійшовшись у протилежних напрямках, створили штучну прірву у психології думання

---

⁷²⁾ Грушевський: Вибрані праці, ст. 57-60.

багатьох українських інтелігентів, навіть тих, що самі вийшли з народніх низів, але не почували перед ними свого морального обов'язку. Вони розвинули в них хворобливе почуття меншевартості, невіри в сили свого народу. У деякого з них виробили презирливе ставлення до того народу, до того оточення, з якого вони щойно вийшли і стали на щабель вище за нього. Це явище остаточно не пережите багатьма інтелігентами-українцями й дотепер. Бо й тепер Україна не є вільна, а система російського імперського виховання й тиснення ще не знищена, дає себе гостро відчувати й багатьом сліпить очі. Для прикладу нагадаймо одну з недавніх постанов експозитури ЦК КПСС на Україні — Пленуму КПУ в Києві:

„Одной из важнейших задач партийных организаций является интернациональное воспитание трудящихся Украины. Воспитание и в духе любви и глубокого уважения к великому русскому народу”...^{72a)}

Отож, спрямування цього на словах, нібито, інтернаціонального, а насправді російського імперського виховання — цілком, як бачимо, ясне. Воно вимагає прищеплення трудівникам України „любви и глубокого уважения к великому русскому народу”, хоча сам Ленін змушений був 31. XII. 1922 р. продиктувати до свого „Заповіту” визнання, що він „великий тільки своїми насильствами, великий тільки так, як великим є держиморда”. З цього видно, що це імперське виховання лишається й тепер таким, яким було воно й до революції 1917 р. Тільки й того, що набуло воно ще настирливіших і одвертіших форм насильства над психікою неросіян особливо протягом всього періоду шкільного навчання, хоча й у дуже зміненій революцією ситуації. Тому наслідки того імперського виховання мають бути подібні до тих, що були й за царських часів: виростають люди із зламанною психікою.

На жаль, не був винятком із цієї категорії наших людей і Микола Василенко, що хоча й походив, либонь, не з найвищих соціальних шарів України, але був при цьому

---

^{72a)} Правда України ч. 100 за 30. IV. 1960, ст. I, підкреслення наше.

консервативний та відчував відразу до революції, з якою пов'язана була доля нової української державности, що почала народжуватися в 1917 р.

4. Таємна політична місія Мілюкова в Києві року 1918

П. Н. Мілюков (1859-1943) — професор історії Росії й чоловік діяч російської політичної партії конституційних демократів (кадетів). Як відомо, основні кадри цієї партії рекрутувалися з вищих шарів ліберальної передреволюційної російської інтелігенції: з професорів вищих шкіл, з видатних фахівців, з інженерів, лікарів, з діячів фінансових та торгово-промислових організацій, тощо. На Україні, до речі, як свідчить Дм. Дорошенко, більшу частину членів цієї імперської інтелігентської партії склали українці з походження.⁷³⁾

У тимчасовому російському уряді 1917 р. Мілюков виконував функції міністра чужоземних справ. Був він безсумнівний і вельми активний великоруський патріот. Але патріотизм, як відомо, буває різний: благородний і одворотний. Одні патріоти (як, скажімо, славетний Герцен або й наш Драгоманов), люблячи свою батьківщину й свій народ і віддаючи їм усю свою силу й свої здібності не хотіли й не хочуть будувати щастя їх на нещасті й пригніченні інших народів. Інші ж патріоти для добра, вигід і слави свого народу не зупиняться й перед злочином загарбання чужих земель, перед придушенням або й знищенням народів. Ці останні патріоти уподібнюються таким, скажімо, патологічним батькам, які, люблячи своїх дітей і дбаючи про створення для них найкращого матеріального забезпечення, не зупиняються перед обкраданням, пограбуванням а то й убивством інших, щоб у такий спосіб створити великі маєтки для своїх нащадків.

Мілюков належав до категорії патріотів імперіялістів-єдинонеділимців. Себто — його патріотизм був явно агресивного, одворотно-шовіністичного типу. Для блага й величі Росії він був за підкорення їй і за пригнічення на-

---

⁷³⁾ Дорошенко, том II, ст. 43.

родів, що їх у свій час придала була історична Росія, а тепер вони звільнилися від її влади. Він був ворогом всяких визвольних змагань цих народів. У своєму щоденникові Мілюков не раз з притиском підкреслює, що його обов'язок перед Росією — працювати в її інтересах.

„И я, и все мы, в конце-концов, прежде всего русские и работаем для России”... Мы прежде всего русские и служим России” —

двічі повторює він у розмові з Гаазе.⁷⁴⁾ І справді, Мілюков послідовно й уперто діє в зазначеному напрямку. З цією метою прибув він з Дону й до Києва, щоб встановити контакти з керівними німецькими колами та провадити з ними таємні розмови (в травні-липні 1918 р.). Ці дипломатичні розмови були напівприватного й необов'язуючого характеру, але про них доповідалося вищим німецьким сферам. Завданням цих розмов було намацати й підготувати погідний ґрунт для можливої формальної вже домовленості з німецькими урядовими чинниками. Мілюков хотів, щоб німці дали озброєння й допомогли організувати похід російських білих добровольців на Москву, а також, щоб вони кинули проти більшовиків і свої армії та допомогли відтворити зруйновану російську імперію.

Оту бажану домовленість з німецькими урядовими чинниками Мілюков вже на самому початкові, як це видно із запису до щоденника за 4/17 червня, обумовлює в розмові з Василенком, для передачі цього німцям, такими своїми вимогами:

1) Перегляд Берестейського договору з рішучою вимогою відновлення старих кордонів Росії. (Виняток він робив лише для Польщі, не вимагаючи повернення її до складу Росії).

2) Створення державної єдності Росії, що має полягати: а) у **всеросійському громадянстві**; б) у **суверенності центрального органу влади**, що не муситиме у кожному окремому випадкові знову договорюватися; в) в **єдиному загальноімперському бюджеті**, а не в формі Staatenbund,

⁷⁴⁾ „Новый Журнал”, кн. 66, ст. 184.

як у Німеччині, де імперський бюджет складається із матрикулярних внесків складових держав; г) у єдності територіальній, протилежно німецькому Staatenbund-у.

Сформулювавши ці свої централістичні єдинонеділимські вимоги, Мілюков зазначив, що лише у найгіршому випадкові („в худшем случае”) він ладен погодитися на надання особливого й виняткового у майбутній відновленій Росії становища Україні, але з дуже обмеженими правами щодо самовпорядкування.⁷⁵⁾

При додержанні згаданих передумов, Мілюков хотів був відновити єдину неділиму Росію у вигляді конституційної монархії з централізованою владою. Досягти цього йому, як відомо, не пощастило. Але пізніше, 29. XII. 1922 р., як ми знаємо, цієї мети, що її сформулював Мілюков у 1918 р., в основному, можна сказати, цілком досягли російські більшовики. Вони на ґрунті тих мілюковських вимог силою своєї зброї створили централізований ССРСР, встановивши у ньому на постійне замість „конституційної монархії”, свою авторитарну партійну диктатуру і зафіксували це навіть у конституції, що її самі й виробили.

Але повернімося до 1918 р. Незвичайно цікаве те, що зазначені свої передумови для будь-якої домовленості з німцями в Києві про відтворення Росії, Мілюков, на самому початкові переговорів з ними, формулює 4/17. VII, як своєму довіреному, Миколі Василенкові, у той час міністрові освіти при гетьмані П. Скоропадському. Василенко мусив був встановити контакт між ним, Мілюковим, і німецьким дипломатом Гаазе (Haase), принцом гессенським, поза спиною П. Скоропадського.⁷⁶⁾ І Василенко, як видно із щоденника, з цими передумовами Мілюкова був цілком згідний, бо абсолютно ніяких заперечень не висловив і в дальшому старанно допомагав Мілюкову.

Побіжно варто тут відзначити велику національну принциповість і людську самоповагу Мілюкова, які також різко відрізняли його від Василенка. В одній з пізніших розмов із Гаазе Мілюков уважав за потрібне підкреслити,

⁷⁵⁾ Там же, ст. 174.

⁷⁶⁾ Там же.

що коли німецькі чинники будуть діяти поза ним, шукаючи опертя серед інших (мабуть, більш згідливих) російських політичних діячів, і справи підуть іншими шляхами, ніж він їх собі мислить та плянує, то він, Мілюков, не буде у тих справах ангажувати своєї репутації й краще відійде у своє приватне життя та буде писати історію революції.⁷⁷⁾

Такої принциповості і власної національної та людської самоповаги й гідності Василенко, на жаль, не виявив. Тому він і заангажував не раз своє ім'я в ясно протиукраїнських діях, зокрема перший підписав 17. X. 1918 р. відому „записку дев'яти”, в якій висувалася вимога про створення „союзу для утворення нової Росії”,⁷⁸⁾ який мусив привести до безсумнівної політичної смерті України. Мабуть, він був і автором тої записки, бо інакше чого б він став перший її підписувати?

5. Василенко на тлі міністерської кризи, що постала у зв'язку з виявленням таємних переговорів Мілюкова з німецькими військовиками

Мілюков 4/17 червня записав до свого щоденника про те, як напередодні були закликані на обід до Айхгорна Василенко, Ржепецький, Гутник, Кістяковський і Дорошенко.⁷⁹⁾ Всі, окрім останнього, кадети. Гетьмана на обід не було закликано. Але нехай далі говорить Мілюков.

„Коло столу провадилася загальна бесіда. Василенко, що був об'єктом загальної уваги, сидів ліворуч Айхгорна, а військовий міністер — праворуч. Потім, за круглим столом, почалася більш змістовна розмова. Гренер запитав Василенка, які партії існують у Москві. Коли ж у розмову вплутався Кістяковський, Гренер увірвав балачку. Згодом, як місце коло Василенка звільнилось, Гренер підкликав до себе Гаазе (псевдонім принца Гессенського). Гаазе сів і розпочав спеціальну розмову: „Чи не вважаєте ви, що надійшов час відбудувати єдність Росії — звичайно, не такої, як колись. Треба виходити з Києва (себто Київ — столиця). Україна буде подібна до Баварії, єдність

---

⁷⁷⁾ Там же, ст. 184.

⁷⁸⁾ Дорошенко, том II ст. 394.

⁷⁹⁾ „Новый Журнал”, кн. 66, ст. 173.

— подібна до Германської імперії. Проте ми можемо мати справу тільки з монархічними партіями”. Василенко відповів: „Як мені відомо, Мілюков також обстоює тепер монархію”. Гаазе: „А де тепер Мілюков?” — Василенко: „Не знаю”.⁸⁰⁾

Василенко дав ухильну відповідь, не знаючи, як поставиться до цього Мілюков. Що тут звертає на себе увагу? Поперше те, що найбільшою увагою німців користувався Василенко. Вони йому з усіх кадетів в уряді Скоропадського чомусь найбільше довіряли і вважали його, очевидно, за найсильнішу персону. Подруге, про відновлення єдиної неділимної Росії вони вважали за потрібне говорити ні з ким іншим, а саме з Василенком. Значить, вони відкись добре знали, що ці думки не чужі самому Василенкові. Потрете, з цього видно, що німецькі військовики поза спиною Скоропадського й німецького посла Мумма пробували провадити якусь свою власну політику. В якійсь мірі пояснення цього можна, мабуть, шукати в тому, що Гаазе (принц Гессенський) був родич російської царської родини, жив якийсь час у Росії й сам себе вважав приятелем Росії. Пізніше він казав Мілюкову:

„Ви ж знаєте, я русофіль, жив раніше в Росії і бажаю Росії всякого добра”.⁸¹⁾

На бажання Гаазе й Мілюкова, Василенко допоміг їм зійтися 8/21 червня. Розмова була про відбудову єдиної Росії, про умови можливої взаємної домовленості, тощо. Про цю розмову Гаазе обіцяв довести до відома вищих урядових органів Німеччини.

Зрозуміло, що при обговоренні справи відбудови Російської імперії постало питання про Україну. У відповідь на питання Мілюкова, Гаазе не твердо сказав, що Україна має увійти до складу Росії „з теперішнім гетьманом”. Мілюков перепитав:

„З гетьманом, що узурпував собі владу, з гетьманом виборним чи призначеним імператором?” І далі він продовжив:

---

⁸⁰⁾ Там же, ст. 173-174.

⁸¹⁾ Там же, ст. 192.

„Я не міг би в жодному разі примиритися із створенням нової монархії в Україні і не хотів би нічого подібного до вашого Bundesrat'у з його характером міжнародньо-правного з'єднання. Я не хотів би також давати Україні окремого війська, тих залишків дипломатичного представництва, що їх має Баварія і, можливо, тої широкої влади в податковому і залізничному відношенні. Але я не проти того, щоб рахуючися із тим становищем, що склалося, визнати за Україною особливі Reservatrechte з тим тільки, щоб вони не правили за взірець для інших частин Росії. А як для мене об'єднання є головною метою, то я перш за все вважав би за потрібне з'ясувати, як це Sonderstellung відіб'ється на цілому. Я не хотів би, щоб у той час, як вся решта Росії становитиме унітарну державу, Україна з'єдналася з нею в дуархії, на взірець Австро-Угорщини або Угро-Кроатії. Україна не мусить претендувати на особливий характер представництва в імперії. Для імперії ж взагалі основні мої умови такі: єдність громадянства, єдність території і суверенітет центральних органів. Все це, звичайно, є і в „союзній державі“, як от Німецька імперія, але через те, що походження цієї федерації — історичне, то природно й довелося рахуватися з колишнім становищем незалежних королівств. Та зовсім інше у нас, де щойно постали штучні новостворення, і де живі ще традиції державної єдності.”⁸²⁾

Ми процитували тут лише те, що стосувалося в розмові України й те, в які рамці хотів би Мілюков завести її при відбудові Російської імперії за допомогою німців. Решту ми пропускаємо.

Про зміст цієї розмови Гаазе повідомив вищі сфери. Про нього дізнався, як видно, й німецький посол у Києві Мумм. Він теж захотів побачитися з Мілюковим. Під час зустрічі був присутній кадет Камінка, а з боку посла — німець, що володів великоруською мовою. Мумм був дуже стриманий, своїх думок не висловлював, а більше розпитував і слухав. Для нас цікаві деякі з його запитань, що їх занотував Мілюков.

---

⁸²⁾ Там же, ст. 178.

„Мумм: Ви приїхали до Києва робити політику?

Мілюков: У мене спеціально цієї мети немає; якщо це буде потрібне, і якщо я зможу бути корисний Росії, то так; у противному випадкові я буду писати другий том історії революції.

Мумм: Ви бачились тут з політичними друзями? знаєте Василенка? (декілька схвальних слів на його адресу).

Мілюк.: Так, багато приїздить сюди з різних сторін; я бачився і з тутешніми. Василенка я знаю давно, ми старі друзі”.

І т. д. При цьому Мілюков і Камінка принагідно розповідають Муммові „про тяжіння тутешньої (себто української — ДС) людности до Росії, про штучність українського руху”, тощо.⁸³⁾

Ця розмова відбулася 14/27 червня, а через два тижні Мілюков записав до щоденника, що Мумм „зловжив розмовою і розголошує по місту, що я агітую проти гетьмана”.⁸⁴⁾

Під час свого кількомісячного перебування в Києві, Мілюков постійно приватно нараджувався з міністрами гетьманського уряду, що належали до партії кадетів. От і 3/16 липня він записує:

„Увечері чергове засідання з міністрами. Василенко каже мені приватно, що через Беркгайма надійшла з Берліну вимога, щоб мене вислали. Лизогуб просить виїхати будь-куди, наприклад, до Чернігова, на час. Григорович-Барський вимагає обговорення цього питання. Я кажу, що треба підкоритися і не здійсмати бучі, яка може тільки пошкодити справі, а вона, як видно, починає налагоджуватися”. І т.д.⁸⁵⁾

Записавши інші розмови, Мілюков закінчує:

„Василенко вчора забалакав у гетьмана з Гаазе, який хотів, здається, почати серйозну розмову, та лише встиг сказати, що в політиці події посуваються

---

⁸³⁾ Там же, со. 187-188.

⁸⁴⁾ Там же, ст. 189

⁸⁵⁾ Там же, ст. 193.

дуже повільно, як підійшов Шишманов і почав говорити про моє вороже ставлення до України".⁸⁶⁾

А вночі на 4/17. VII прем'єр-міністер Лизогуб доповів Раді Міністрів про листовну вимогу Скоропадського. Мілюков записав про це так:

„Гетьман нагадує (Лизогубові — ДС), що Мілюков ще перебуває у Києві і повідомляє, що в Берліні дивуються з того, що людина, яка висловлюється за об'єднання Росії, може залишатися в Києві. Він настоює на тім, щоб „завтра же” Мілюков виїхав до Криму або до місця, яке вибере. Після того почалося обговорення. Два міністри згоджувалися з гетьманом: Дорошенко (все ще ображений, що я не був у нього) і Бутенко. Двоє мовчали: Весиленко і Кістяківський. Решта висловилися проти — і дехто дуже різко: Гутник і Зіньківський. Виступав проти й Чубинський, попередивши, що він не к.-д., хоча й був таким. Було повідомлено під час дебатів, що Штейнгель (посол гетьмана в Берліні) писав про свою розмову з Бушем, котрий висловив йому своє здивування, як можна терпіти в Києві Мілюкова, що висловлюється проти Берестейської умови, хоче цілковитого перегляду її і обстоює об'єднання з Росією”.⁸⁷⁾

---

⁸⁶⁾ Там же, ст. 194-195.

⁸⁷⁾ Там же, ст. 195.

(Докінчення буде)

РЕЦЕНЗІЇ

ПЕРША СИНТЕТИЧНА ПРАЦЯ ПРО УКРАЇНУ ПІД СОВЕТАМИ

Robert S. Sullivant, Soviet Politics and the Ukraine, 1917—1957. Columbia University Press. New York and London, 1962.

Монументальна монографія (438 сторінок) Солліванта відзначається трьома основними чеснотами наукового характеру: 1) вона є першою синтетичною працею про Україну під Советами від початку

(1917 р.) аж по недавні роки (1957 р.); 2) написана з інтенцією абсолютної об'єктивності; 3) основана на джерелах.

Але... тут помітне парадоксальне явище: намагання бути строго об'єктивним мимоволі вилитося в необ'єктивність. Чому так воно скоїлося? Солливант вирішив подати лише основані на документах факти, і ці документи, мовляв, мають бути дзеркалом, в якому треба бачити дійсність України під Советами. Але він не поставив собі питання: чи подані ним документи (а вони в основному походять з советських джерел) справді віддзеркалюють у собі справжнє обличчя України під Советами?

Солливант є тут немов закордонний турист, що фотографує міста й села ССРСР, але фотографує лише те, що советська влада дозволила йому фотографувати; і такий турист, побачивши будинок гарної архітектури, захоплено каже: „Прекрасний твір!” — а при тому не цікавиться тим фактом, що в цьому чудовому будинку міститься Че-ка. Подібно поступає Солливант, коли каже, що советські автори за недавніх років створили багату історіографічну літературу про часи революції (1917-18) і про 20-ті роки, а між тією літературою є, мовляв, „знамениті монографії”. Чому вони „знамениті”? Очеvidно, тому, що вони основані на советських документах; що причина тієї „знаменитості” советських монографій про Україну під Советами для автора полягає саме в документації, це видно з такої інформації Солливанта: „... а в цьому є багато неопублікованих дисертацій, що основані на архівних матеріалах, які безпосередньо не є доступними для заходу”.

Значить, коли судити лише зовнішньо, з технічної точки зору, то наявність цитованих документів робить на Солливанта додатне враження своєю „науковою” структурою — так, як додатне враження викликає, з мистецької точки зору, архітектура даного будинку, — особливо ж тоді, коли хто не питає: до чого цей будинок призначений, і що в його нутрі міститься?

Хто ближче познайомлений з науковими методами американських істориків у минулому й сучасному, той знає, що американські історики після різних експериментів і вагань, по II світовій війні знову проявили нахил до методи Ранке, який найбільше відзначався в методі подавання лише фактів і ще раз фактів, і нічого іншого, крім фактів, — без авторових особистих коментарів та інтерпретацій. Це тому, щоб не грішити суб'єктивністю. Американці ж — реалісти, вони хочуть знати правду, і тому з підозренням відносяться до особистих міркувань історика.

Кому відомий саме такий методологічний нахил (ранкізм) сучасних американських історіографів, той пізнає його дух у кожному слові монографії Солливанта. Отже советські монографії про 1917-20 роки заїмпонували йому саме тим, що вони подають факти основані на документах.

Тут, однак, як і всюди, ще раз показали себе внутрішні самосуперечності в методах, під знаками яких далі йде історіографія та історіознавство (наукові дослідження над історією).

Жертвою тієї внутрішньої методологічної самосуперечності невідомо став і Солливант. Він вірить у неподільну єдність (монізм) документів і життя, отже він описав документи, щоб у них показати життя України під Советами. Але у висліді в нього вийшло так, що він показав цінні й цікаві документи, але життя, точніше — дійсності України під Советами, йому в основному не вдалося показати. Він вірить, що советські документи є дзеркалом стану життя сучасної України, а тим часом так воно далеко не завжди є. Українство в Україні — це база, а советська влада в ній — це **набудова**; советські документи належать не до бази, а до надбудови. Займаючись виключно советськими документами, Солливант зосередився лише на советській надбудові, а базу (українство в Україні, чи коротко — Україну) пропустив. Тому то заголовок його монографії „**Советська політика й Україна**” не є релевантним для змісту й ідеології цієї його праці. Реальний заголовок мав би бути такий: **Взаємовідношення між центральною владою СССР та її політичною експозитурою в Україні**. Бо ж автор в основному тільки цією темою й займався. Якщо б він писав про взаємовідношення між советською політикою (тобто політичною владою СССР) і Україною, то під терміном „Україна” він мусів би розуміти це як **українство**: українську культуру, національно-політичні ідеали, психічний світогляд, історію та її вплив на сучасність, плани на майбутнє і т. д., і все це в органічній єдності.

Але справи українства автор в основному не порушив узагалі; він потрактував Україну як лише одну з географічних одиниць у ролі однієї з адміністративних складових частин СССР.

Зосередившись на справі взаємовідношення між владою СССР у центрі — Москві та її експозитурою в Україні, тобто провідними комуністсько-більшовицькими в Україні, він зробив такий висновок, що поскільки між „українськими” більшовицькими, напр., Миколою Скрипником, і більшовицькою владою в Москві деколи бувало непорозуміння, то його причиною була не тенденція „українських” більшовицьків відірвати Україну від СССР (бо такої тенденції не було), а були це тільки внутрішні міжпартійні поррахунки. Ці поррахунки полягали також і в тому, що коли центральна влада в Москві висилала в Україну своїх відпоручників (будь вони з походження українці, чи росіяни, чи жиди, чи болгар, чи угорці) то ці відпоручники — з уваги на свої особисті амбіції та з уваги на технічні потреби (більша свобода рухів та ініціативи) бажали добитися в Москві відносної децентралізації на користь деякої місцевої самоуправи для Української ССР, — і так воно є в інших т. зв. „союзних республіках” Советського Союзу.

Чи старий провідний большевик, соратник Леніна, Микола Скрипник, нібито потаємно обстоював ідею відділення України від ССРСР, і перетворення її в націонал-комуністичну державу (в сенсі теперішнього „гітоїзму”), — в цій справі думки між українською еміграцією гостро поділені; отже одні з них тут погодяться з Солливантом, інші ж — ні. По чому боці правда, чи може вона „посередині”, — це питання може видаватися простим згідно з елементарною схемою „чорне-біле”, але з філософської точки зору воно значно складніше, ніж з першого погляду може видаватися. Для цього потрібно глибокої й подрібнішої аналізи, зокрема ж психологічної.

Але коли йдеться про справу, яка є очевидною таки відразу з першого погляду, — то нею є той факт, що Україну (незалежно від комуністів в Україні, будь це „боротьбісти”, будь УКП, чи КП (б) У) тобто Україну яко українство, Солливант потрактував не як підмет, а як предмет, і то такий, що сам себе вважає за предмета, підметом бути не хоче, і навіть не має такої концепції. Чому Солливант так поступив? На це питання він міг би відповісти формально: що, мовляв, це видно з советських документів, а він же в основному лише на тих документах оснований.

Очевидно, якщо хто з американських політиків захоче виробити собі опінію про Україну на основі праці Солливанта, то він уважатиме Україну за предмета, за матеріал, не за підмета, не за контрагента в політиці, — отже це був би колоніальний підхід до України. На тлі такої атмосфери книжки Солливант без коментарів цитує слова Сталіна сказані в Ялті до Рузвелта: „Ви знаєте, що є дві частини Росії, що цілком знищені... У них є дуже мало цивілізації. Одною з них є Україна, а другою — Білорусь”.

Солливант, презентуючи читачеві факти на основі советських документів, справу поставив так, що большевицька партія в Україні, що є експозитурою большевицького центра в Москві, в нього, у консеквентному висліді, автоматично утотожнюється з Україною. Звичайно, советські документи на те й були створені, щоб справу саме так ставити.

Отже виходить, що Солливант поставив собі завдання показати не Україну під Советами, а лише показати советські документи.

Але і в цьому випадкові він не дотримався консеквентности. З його праці виходить, що в Україні большевицька інтернаціональна (він територіально називає її „українською”) експозитура з центра-Москви нібито утотожнюється з Україною, і тому каже, що „Хрущов ідентифікує себе з Україною”. Звичайно, так само жид Лазар Каганович і росіянин Постишев, коли були першими секретарями КП (б) України, також ідентифікували себе з Україною, отже вважали себе (лише територіально) „українцями” — так довго, як були в Україні;

коли людину українського роду партія висилає на пост у Кіргізію, то та людина там уважається „кіргізом”.

Але коли (по смерті Сталіна) Хрущов почав „десталінізацію”, і осудив Л. Кагановича за його сталінську політику в Україні за часів Сталіна, то це значить, що Хрущов тим самим заявив, що Кагановича не можна утотожнювати з Україною, — його треба утотожнювати лише із сталінщиною.

Хрущов свого ставленика, Підгорного — теперішнього першого секретаря КП (б) України, також ідентифікує з Україною. Але, можливо, що наслідник Хрущова, якщо він осудить його, вважатиме Підгорного ідентичним не з Україною, а тільки з хрущовщиною. Отже, коли даний диктатор СРСР своїх ставлеників в Україні ідентифікує з Україною, то він це аргументує тим, що той його ставленик, мовляв, є виразником, представником і символом „прагнень українського народу”, отже влада СРСР хоч би вже про форма оперує таким терміном, як „прагнення українського народу”, чи „трудящих України”.

Натомість Солливант, з одного боку не вважавши для себе можливим прямо повторити заяву большевиків в Україні, що вони, мовляв, є носіями ідеалів трудящих України”, з другого боку все ж таки рішив большевиків в Україні ідентифікувати з Україною, і навіть не пояснив, на якій підставі він це чинить.

Солливант зібрав (аж на 95 сторінок дрібного друку) рідкісні й цінні советські джерела, а між ними й такі советські документи (з архівів в СРСР), які ніде досі ще не були надруковані. Ці джерела самі собою являють цінний матеріал для дослідника. Якщо б Солливант був опублікував лише тексти цих документів, і заявив, що він подає їх без своїх коментарів, до уваги дослідникам, то це була б дуже вартісна праця.

Але Солливант опублікував не тексти цих документів, а лише їхні назви. А даними з цих документів він лише підпирає хід подій у взаємовідношенні між большевиками в Україні і центром у Москві. Таким чином Солливант не уникнув аналізу цих подій. Послідовно, хоч посередньо, це вже і є аналіза основ-документів, якими ці події підмуровані. У Солливанта може й не було інтенції аналізувати; аналіза ж у нього появилася проти його волі й свідомости — так, як перекладач текстів з чужої мови не є свідомим того, що, перекладаючи, він у дійсності інтерпретує ці тексти (що, напр., бачимо в усіх без винятку перекладачів Біблії). Хоч я схильний думати, що Солливант ці факти аналізував свідомо..

Аналізуючи й інтерпретуючи події, які обсновані документами, Солливант поступив непослідовно, коли при тому не дав аналізу й інтерпретації советських документів, на яких він спирає подавані ним факти. А це треба було зробити. Він не аналізував советських документів може тому, що один з канонів формальної методології вимагає

критики того матеріалу (тут — советських документів) перед тим, поки його піддається аналізу та класифікації. Натомість Солливант не піддав критиці советських документів, а все ж таки класифікував їх (за принципом проблематики).

Не піддаючи советських документів аналізу (принаймні цього немає в книжці), він у передмові, однак, похваляє „знамениті” советські монографії, якими він послуговувався, як частиною своїх джерел, — хоч читач не знає, за що він їх хвалить, — але його апологія, а навіть панегіризм щодо тих документів, має апріорно-догматичний характер.

Уся атмосфера праці Солливанта має абстрактний характер, — усе тут відбувається у кабінетах, у сфері непорозумінь між центром-Москвою та його більшовицькою експозитурою в Україні у справі інтерпретації марксизму і практичного примінення його на ґрунті етнічної мозаїки „багатонаціонального ССРСР”. На цю кабінетну сцену приходять дієві особи, і сходять з неї, і кудись діваються, а куди — автор переважно не каже. Але ж їх або розстрілювали, або засіли на смертельні каторги! Чи це недосказання в Солливанта було подиктоване таким етично-естетичним фактом, як у старогрецьких драматургів, які не показували вбивства на сцені? Але вони хоч інформували глядачів, що вбивства відбувалися поза сценою. А в Солливанта й цього не видно.

Напр., він показує Феліса Дзержинського, як одного з чільних партійних провідників, — це все... Але ж Дзержинський у дійсності не був політиком! Його заслуга в тому, що він зорганізував прецизійну, велетенську густу сітку Че-ка, немов державу в державі, і без Че-ка ледве чи був би постав і втримався ССРСР. Наказ створити Че-ка підписав Ленін. А першим теоретиком Че-ка був Лаціс, і він практично був першим шефом Че-ка в Україні. Однак в Солливанта цього всього не згадано...

Солливант у принципі поступає об’єктивно, коли стверджує факти, що влада ССРСР через провокаторів творила нібито українські підпільні організації, щоб таким чином викривати українські протисовєтські елементи, і знищувати їх. Але при тому він каже, що й процес Співки Визволення України та пов’язання з нею Української Автокефальної Православної Церкви — це також була урядова провокація. А тим часом серед українців загалом переважає погляд, що СВУ і СУМ таки існували, як тайні, широко закроєні організації для визволення України з-під влади ССРСР. Але, поминаючи цю специфічну справу, все ж таки тенденція Солливанта піддавати думку, що ніби майже у всіх випадках це була лише урядова провокація, — витворює таке враження, що українці взагалі не боролися за українську державність. Його згадка про „партизанку” (він, звичайно має на увазі УПА) на західноукраїнських землях під час II світ. війни й безпосередньо після її закінчення також має абстрактний характер, — читач, який не знає, що

тут мова про УПА, взагалі не буде зорієнтований у справі тієї „партизанки”.

Подібно представляється і справа великого голоду в 1932-33 роках. Автор згадує поставлений українськими селянами спротив колективізації, згадує, як селяни саботували її, винищуючи худобу і т. д., але не згадує про великий, витворений штучно, голод, коли згинули мільйони українців. Зокрема, автор поминув і справу боротьби влади з релігією і з Церквою.

Звідси читач може зробити такий висновок, що Українську Автокефальну Православну Церкву знищено лише тому, що вона, мовляв, була пов'язана із СБУ, а не тому, що вона була Церквою, взагалі, до того ж ще й національною Церквою українців.

Існують підстави для зроблення більшої кількості подібних застережень.

Не зважаючи на строгу рутину в формально-методологічному укладі книжки, у ній усе ж таки (і то тим більше) помічаються деякі замітні технічні недостачі. Перш за все, не завжди в винятково важливих справах подається *verbatim* цитати з документів, до яких автор відсилає читача. Автор подає деякі назви недрукованих документів, але не подає, в якому архіві зберігаються їх оригінали, чи хоч би й списки. Дається відчувати брак упорядкованих основних інформацій всіх досьогочасних правителів України — ставлеників із центра-Москви, а саме: перших секретарів КП (б) У, президентів і прем'єрів УССР. Ба, незалежно від позначення розділів у замітках (краще було б означити це терміном „Бібліографія” чи „Показчик джерел”), все ж таки побажаним був би „Зміст”.

Полишаючи все вищесказане, треба відмітити, що праця Солливанта з-поміж усіх досьогочасних довідників у справі стану України під Советами є найкращою, бо вона є досі одинокою синтетичною працею в цій ділянці; для всіх інших праць (а вони є лише часткові) вона покищо може служити зразком відносного об'єктивізму. Документи політики влади ССРСР супроти України в ній найновіші й найважливіші, та частково й такі, які ще й досі не вийшли поза советські архіви. До того ж (а це найважливіше) праця написана холодним інтелектом, а не нервами.

Роки дослідної праці, а в тому шість місяців студій в архівах ССРСР, показні субсидії одної з наукових американських фондаций, — і то все для написання лише 438-х сторінок книжки, університетська видавнича фірма, — все це обдає цю монументальну монографію маестатом поваги й наукового авторитету, який збільшується ще й тим, що автор застерігається, що його книга є тільки „вступом” до трактованого ним предмета.

Юрій Мулик-Луцик.

І. М. ШЕКЕРА. Міжнародні зв'язки Київської Русі (З історії зовнішньої політики Русі в період утворення і зміцнення Древньоруської держави в 7 — 10 ст.). Акад. Наук УРСР. Інститут Історії. Київ. 1963. 1 — 200. 900 прим. Ціна 68 коп.

Цікава, змістовна, наукова книжка, що написана для широкого читача, але з надзвичайно малим накладом. Історик-науковець ледве чи знайде тут щось, чого він не знав із спеціальної літератури, але звичайний читач, якого не дуже-то закидають книжками з цієї ділянки, має повне право запитати: чому такий малий наклад? Отже всяку макулятуру часто видають по 30-40.000 примірників, а тут навіть до 1.000 не дотягнули.

Книжка варта уваги, але має деякі великі хиби: насамперед, автор з невідомих причин поминув цілі розділи міжнародніх стосунків: релігійні, династичні, торговельні, культурні тощо, які в сумі відіграють колосальну роль, яку не можна замовчувати.

Візьмемо приклад: древня Русь мала досить значні зв'язки з Ватиканом, що розтяглися на низку століть (згаданий лише один випадок). Але вплив Ватикану бував таким міцним, що ледве не коштував Володимирові Великому його престолу (заколот його сина Світополка). Хоч літописи й не зберегли змісту посольств від папи й до папи, але вони їх відмітили, але автор цим не цікавиться.

Відомо, далі, що Володимир Великий розвинув надзвичайно жваву діяльність в справі віри: і сам він посилав послів й приймав послів з чужих країн. Про це ми маємо згадки не тільки по наших літописах, але є вони й по чужих джерелах. Підсумувати такі дані було б дуже цікаво.

А втім, автор жодного слова не каже про культурні місії Володимира, які були надзвичайною подією на культурному фронті: він посилав до чужих країв спеціальні місії, — може там є чогось доброго навчитися, — посилав він до Црагороду, Риму, Єрусалиму, Єгипту й навіть до Вавилону! Автор про це мовчить, бо очевидно, й не чув про це.

Чималу роль в міжнародніх стосунках відігравали династичні зв'язки. Древньоруські князі одружувалися з польками, чешками, угорками, грекіннями, німкенями, половчанками, скандинавками тощо. Цих зв'язків автор не розглянув, але чи ж можна поминути факт, що дочка Ярослава Мудрого була **королевою Франції?**

Майже не розроблений розділ торговельних стосунків; коли автор щось і говорить про це, то в таких загальних та неконкретних формах, що читач по суті лишається в повній темряві.

Підводячи підсумки, треба сказати, що **тема розроблена на занадто вузькій базі**, отже вірного уявлення в читача про міжнародні стосунки Русі навіть не може бути.

Другою великою хибою книги є те, що хоч автор вважає себе за антинорманіста та начеб то бореться з норманізмом, то насправді він тільки **півнорманіст**. Більшість його помилок є вислідом того, що він не зовсім позбувся норманізму, а лише частково.

Він до того просякнений норманізмом, що, читаючи літописи, вичитує там те, **чого там зовсім немає**. У літописі сказано, що Володимир Великий, боявшись Ярополка, втік „за море”, а Шекера як розуміє це, так і пише: „до Скандінавії”. Але ж „за море” означало головне — до Німеччини, до Данії й далі. Володимир Великий втік до західних слов'ян, до своїх родичів, і вивіз таких варягів, що поклонялися не Одинові, Торові або Фрейї, а **Перунові й Велесові!**

Гіпноза норманської теорії ще настільки велика, що Шекера пише (стор. 173): „Володимир вміло використав переговори з скандинавськими країнами, щоб виступити проти Роговолода. **Без згоди скандинавських країн**, безумовно, Володимирові дуже тяжко було б підкорити й преднати до Новгороду Полоцьке князівство”.

Усе це — абсолютно безпідставна й безвідповідальна фантазія, за яку в історії навіть натяків нема. Володимир, як і Русь, були цілковито незалежні від скандинавських країн. Усі ці вигадки відпадають ще й через те, що Володимир Великий до Скандінавії **не їздив**, але Шекера про це не знає, бо історіографічної літератури закордонних антинорманістів він не читав.

Безпідставно він відкидає так зване „покликання варягів”, ігноруючи, що тепер уже з'ясований не тільки сам факт, але й усі подробиці й основні пружини тих дій, що викликали це „покликання”. Шекера ще вірить у панування скандинавів на Русі, що вони роз'їздили тут уздовж і впоперек тощо, а насправді скандинави не мали ніякого впливу, бо більшість їх була в дійсності **західними слов'янами**. Сам Рюрик і його брати були слов'яни — тому їх і покликали.

Ми не будемо далі зупинятися на помилках зв'язаних з півнорманізмом, а відмітимо, що маніра Шекери оцінювати деякі події зовсім ненаукова. Ось він пише (стор. 143): „Його мати, велика княгиня Ольга, активно втручалася в усі справи управління молодого Древньоруською державою і, очевидно, менш за все звертала увагу на виховання свого сина” (Світослава).

До відома Шекери: княгиня Ольга була повновласна володарка на Русі, і правила державою через малолітство Світослава.

Вона не **втручалася** в справи, як думає Шекера, вона **керувала** справами, бо це був її **обов'язок**. Щодо виховання Світослава, то ми не маємо й найменших підстав гадати, що кн. Ольга нехтувала вихованням свого сина; отже, слова Шекери — це просто злісний наклеп.

Відмітимо, до речі, надзвичайно неприємну маніру Шекери (як і інших радянських вчених) називати, скажім, великого князя Воло-

димира не „Великим”, „Святим” або „Володимиром 1-м”, а „Володимиром Святославовичем”, — начебто Шекера має справу з якимсь „Іваном Івановичем”.

Це правда, що Івана Грозного звали по батькові „Іваном Васильовичем”, але для історії він або „Іван 4-й” або „Іван Грозний; з такою ж титулятурою, як у Шекери, й до „Ванюши” дійти можна.

Ідемо далі: в літописі сказано, що коли посли візантійського імператора прибули до Києва, і нагадали кн. Ользі її обіцянку допомогти імператорові військом, то вона відповіла: „Коли ти (імператор) постійши на Почайні стільки, скільки я стояла (чекаючи) в Суді (Царгород), — то я військо дам”.

З цього видно, що кн. Ольга була надзвичайно ображена неввічливою поведінкою імператора в Царгороді, і відповіла рішучою відмовою. Що ж пише Шекера? „Коли довіряти літописцеві, то княгиня Ольга **примусила** візантійських послів чекати прийому біля Києва на Почайні (стор. 137). і додає: „але незабаром було узгоджено всі суперечки”... Це тхне просто безпардонністю, бо посли повернулися з ляпасом, який дала кн. Ольга імператорові, й ніяких позитивних наслідків грецькі посли не мали.

Узагалі, в подіях, пов'язаних з кн. Ольгою, Шекера зовсім не розібрався: кн. Ольга була в Царгороді **двічі**: 955 р., коли вона була охрещена, і 957 р., коли вона майже напевно добивалася створення окремої Руської митрополії, бо, одержавши від Візантії відмову, вона негайно послала послів до германського імператора Оттона, щоб спробувати одержати від Риму те, чого вона не змогла одержати від Царгороду.

Оттон, хоч й дуже спізнився, та все ж таки надіслав до Києва **видатного**, а не „рядового”, як пише Шекера, єпископа Адальберта. Адальберт був високого походження, прекрасно освідчений й взагалі був видатною людиною.

Місія Адальберта не вдалася, очевидно, через те, що було вже запізно: на престолі в Києві вже сиділа не кн. Ольга, християнка, а її син Святослав, запеклий ворог християнства.

Оце нехтування релігійним чинником є дуже характерне для радянських істориків; ніхто їм релігійности не нав'язує, але їхній обов'язок висвітлювати події в минулому, враховуючи всі важливі фактори того часу.

Варто навести кілька значних помилок Шекери:

1. Історик царського часу барон Таубе не стає — через те, що він видав книжку французькою мовою — „французьким істориком”, як гадає Шекера (стор. 38), бож той писав і іншими мовами.

2. Половці (стор. 132) нічого спільного із „живими шереширами” в „Слові о полку Ігоревім” не мали. „Живими шереширами” там названі сини рязанського князя Гліба, а не половці.

3. „Смагу мичаючи в поамене розе” (стор. -32) також нічого спільного з половцями немає, — мова йде за мітичних богинь Карну і Желю.

4. На стор. 56 Шекера безпідставно дорікає Мавродіну, що той не подав джерела про тріумф русів 860 року під Царгородом; ця венецька хроніка відома всім, за винятком, мабуть, Шекери.

5. Твердження, що „ще в 7-8 ст. через Русь скандинавські купці вивозили волзьким шляхом на Схід свої товари (стор. 35) абсолютне невірне, бо з голодного краю, як Скандинавія, не було чого вивозити, і це твердження є 100% норманізм. В історії немає жодної вказівки, що б якийсь скандинавський купець плавав по Волзі, — усе це кабінетні вигадки.

Через Русь у ті часи ніхто товарів не возив. Був обмін товарами, не транзитний, а за етапами й обов'язково через руки руських купців. Русь в 7-8 вв. була для скандинавців майже “terra incognita”, навіть їхня діяльність, як розбійників, почалася в Європі тільки в другій половині 8-го віку.

Ми не будемо перераховувати дальших помилок Шекери. Книга його не оригінальна, а являє собою старанний й корисний підбір фактів тільки з літератури, що була доступна цьому, очевидно молодому, дослідникові. Руки керівника інституту історії не почувається, — молодий науковець лишився без догляду більш досвідчених науковців. Там, де він намагається бути оригінальним, крім конфузу нічого не виходить.

Отже: книжка варта уваги, але потребує дуже великої „чистки”, та багатьох виправлень. Невдачі книги — це наслідки „китайського муру”, що до цього часу ще відділяє радянську науку від всесвітньої.

Д-р С. Я. Парамонов.

Кенбра, Австралія.

—o—

УКРАЇНСЬКЕ ГЕНЕАЛОГІЧНЕ І ГЕРАЛЬДИЧНЕ ТОВАРИСТВО

1-го липня 1963 р. постало в ЗДА Українське Генеалогічне і Геральдичне Товариство, що об'єднує членів з п'ятьох країн (ЗДА, Канада, Німеччина, Італія й Бельгія). У серпні ц. р. вибрано Управу УГТІ в складі: Голова — проф. д-р О. Оглоблин (ЗДА), Заступник Голови — д-р Л. Р. Винар (ЗДА), Генеральний Секретар і Скарбник — д-р Р. О. Климкевич (ЗДА), Предсідник Контрольної Комісії — підполк. М. Битицький (Канада), Члени Контрольної Комісії — дипл. інж. Л. Биковський (ЗДА) і дипл. інж. С. Т. Кульчицький (ЗДА). У вересні 1963 р. Управа УГТІ кооптувала одногослоно трьох

своїх нових Членів: проф. д-ра Г. Лужницького (ЗДА), проф. д-ра М. Міллера (Німеччина) і Всв. ректора о. д-ра І. Назарка (Італія). На початку жовтня 1963 р. УГГТ мало понад 40 Членів у сімох країнах більшого скупчення української еміграції (крім вище визнаних ще в Англії й Франції).

УГГТ об'єднує науковців, мистців і любителів таких досі за-недбаних ділянок українознавства, як генеалогія, геральдика, біографія, сфрагістика, нумізматика й інші допоміжні споріднені історичні науки, що довго існують у інш. культурних націй. Т-во видає періодичний „Обіжний Лист для Членів УГГТ” і має на меті видавати збірники з науковими працями та інші видання. Т-во співпрацює з українськими науковими установами, Церквами та громадськими інституціями, а крім того тримає зв'язки з чужинецькими родознавчими й знаковичними осередками й поодинокими науковцями. Постійний зріст Членів УГГТ виправдує потребу і надії на поширений круг діяльності УГГТ в будучині. Щиро вітаємо ініціаторів цього Т-ва і бажаємо нових успіхів в праці. **Адреса Т-ва:**
Dr. Roman O. Klimkevich 573 N. E. 102nd Street Miami Shores 28,
Florida, U.S.A.

ПОЖЕРТВИ НА ВИДАВНИЧИЙ ФОНД „Н. Л.”

Збірка Всеч. о. С. Ярмуся: На похороні бл. п. Василя Матрина, Елма, Ман., \$10.00; на похороні бл. п. Йосифа Пастушка, Гонор, Ман. — \$5.00; на похороні бл. п. Михайла Дорошука, Плезент Гом, Ман., — \$5.00.

Ілія Саврук, Гемилтон, Онт. — \$1.00.

Н. Сорочинський, Вінніпег, Ман. — 50 ц.

Жертводавцям щира подяка.

Адміністрація „Н. Л.”

**

В СЛІДУЮЧОМУ ЧИСЛІ появляться, між іншими, такі статті:
**Проф. Д-р М. Антонович — ВПЛИВ ШЕВЧЕНКОЗНАВЧОЇ ПРАЦІ
О. КОНИСЬКОГО НА ЙОГО ЛІТЕРАТУРНУ ТВОРЧИСТЬ.**
Проф. Д-р Іван Розгін — ШЕВЧЕНКО В СВІТЛІ КРИТИКИ НІМЦЯ.
**Проф. Д-р Юрій Мулик-Луцик — НАЗВОЗНАВСТВО І МОВО-
ЗНАВСТВО.**

НОВИЙ ЛІТОПИС

КВАРТАЛЬНИК СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ, НАУКИ Й МИСТЕЦТВА

Видає: Видавниче Т-во „Новий Літопис”

РЕДАГУЄ КОЛЕГІЯ

Головний редактор д-р Юрій Мулик-Луцик

Передплата: на рік — \$3.00; окреме число 75 ц.

The NEW CHRONICLE

SOCIAL, SCIENTIFIC and ART QUARTERLY

Published by: The New Chronicle Publishing Society

Edited by EDITORIAL COMMITTEE

Editor-in-chief: Dr. G. Mulyk-Lucyk

Subscription: \$3.00 a year; 75c. single copy.

Address: THE NEW CHRONICLE,

P. O. Box 3525, Sta. "B",

Winnipeg 4, Man.

Ч. 13

Жовтень-грудень

Рік IV

З М І С Т :

	Стор.
Редакційна: ПРОПАЩА СИЛА	1
Дипл. інж. Лев Биковський: ЗВЕНИГОРОДСЬКА КОМЕРЦІЙНА ШКОЛА	5
Проф. В. Дубровський: ДМИТРО ІВАНОВИЧ ЯВОРНИЦЬКИЙ	19
Д-р С. Я. Парамонов: „ВЛЕСОВА КНИГА”, І ЩО МИ ПРО НЕЇ ЗНАЄМО	39
Daniel Woodward: ARE NEW CANADIANS DANGEROUS?	53
Проф. Дмитро Соловей: ВАСИЛЕНКО, МІЛЮКОВ І САМОСТІЙ- НІСТЬ УКРАЇНИ В 1918 Р.	56
РЕЦЕНЗІЇ	69
ПОЖЕРТВИ НА ВИДАВНИЧИЙ ФОНД „Н. Л.”	80

Обкладинка М. Битинського

Printed by Trident Press Ltd., 214 Dufferin Ave., Winnipeg 4, Man.

